

Bâkî'de Tasavvuf Tasavvuru

Kadir GÜLER¹ ve Mustafa MORAL²

Öz

Klasik Türk edebiyatının en önemli kaynaklarından biri tasavvufur. Tesir ettiği coğrafyalardaki sanat anlayışları üzerinde etkili olan tasavvuf, klasik Türk edebiyatının şekillenmesinde de önemli bir rol oynamıştır. Tasavvuf, gerek halk şiirinde gerekse de divan şiirinde önemli karşılıklar bulmuştur. Mutasavvıf/tekke şairleri ve medrese eğitilmiş klasik divan şairleri vasıtasıyla varlığını asırlar boyu sürdüren tasavvuf, her iki tasavvufi şiir geleneğinin ayrı yöntem, amaç ve anlayışlarıyla şiirlere konu olmuştur. Hemen her şair tasavvufun çok çağrışimli lügatinden ve zengin kültürel unsurlarından yararlanmış ve şiirlerinde yeni mazmunlar oluşturmuşlardır. Tasavvufi muhtevaya ve unsurlara sahip şiirler kaleme alan şairlerden biri de "sultânü'ş-şu'arâ" ünvanına layık görülmüş olan Bâkî'dir. Bâkî'nin şiirlerinde tasavvufi muhtevanın ve unsurların olmadığı çeşitli araştırmacıların ve sanatkarların hemfikir oldukları bir husus olsa da *Bâkî Divanı'nın* büyük bir kısmı tasavvufi muhtevaya sahiptir. Tasavvufun zengin remiz ve sembollerini ustalıkla kullanan şairlerden biri olan Bâkî, şiirlerini çok katmanlı ve kaynaklı bir anlam düzeyine erdirmiştir. Bu çalışmada, Bâkî'nin tasavvufi muhtevaya sahip şiirlerini şekillendiren hususlar hakkında fikir verebilecek bazı tespitlerde bulunulacak ve Bâkî'nin tasavvufi şiirlerinin niteliğine cevaplar aranıp, bu nitelik örnekleriyle desteklenecektir. Bu çalışmanın nihai amacı, Bâkî'nin kaleme aldığı şiirlerin yalnızca dünyevî zevk ve eğlenceden ibaret olduğu kabulüne karşı, tasavvuf kaynaklı bir şiir tasavvurunun varlığına dikkat çekerek yeni bir yorum, değerlendirme ve tartışma sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Bâkî, Tasavvuf, Divan, Şerh, Mühür

Mysticism Image in the Bâkî

Abstract

One of the most important sources of classical Turkish literature is mysticism. Mysticism, which has an impact on the understanding of art in the geographies it has influenced, has also played an important role in the formation of classical Turkish literature. Mysticism has found important answers in both folk poetry and divan poetry. Mysticism, which has been in existence for centuries through sufi/lodge poets and classical divan poets trained in madrasas, has been the subject of poems with separate methods, goals and understandings of both sufi poetry traditions. Almost every poet has taken advantage of the very evocative literature and rich cultural elements of mysticism and created new themes in their poems. One of the poets who wrote poems with mysticism content and elements is Bâkî, who was awarded the title of "sultânü'ş-şu'arâ". Although it is an issue that various researchers and artists agree that there is no mysticism content and elements in Bâkî's poems, a large part of the *Bâkî's Divan* has mysticism content. Bâkî, one of the poets who skillfully uses the rich symbols and symbols of mysticism, has brought his poems to a multi-layered and sourced level of meaning. In this study, some determinations that may give an idea about the issues shaping Bâkî's poems with mysticism content will be made, and answers to the nature of Bâkî's sufi poems will be sought and supported with examples of this quality. The ultimate aim of this study is to provide a new interpretation, evaluation and discussion by drawing attention to the existence of a mysticism poetry concept against the acceptance that the poems written by Bâkî consist only of worldly pleasure and entertainment.

Key Words: Bâkî, Mysticism, Divan, Review, Seal

Atıf İçin / Please Cite As:

Güler, K. ve Moral, M (2024). Bâkî'de Tasavvuf Tasavvuru. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, 9 (2), 223-255. Doi: <https://doi.org/10.58648/inciss.1545468>

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, kadriguler23@gmail.com,

 ORCID: 0000-0002-5450-3688

² Eski Türk Edebiyatı Bilim Uzmanı, mustafamoraal@gmail.com,

 ORCID: 0000-0002-8447-5251

Giriş

Klasik Türk edebiyatının en önemli kaynaklarını din ve tasavvuf oluşturur. Dinî ve tasavvufî düşünce nüfuz ettiği tüm coğrafyalardaki şiir anlayışlarını şekillendiren en önemli unsurlardan biridir (Ceylan, 2005:43). Hâce Ahmed Yesevî'nin hikmetleriyle ilk örneklerini veren tasavvufî Türk şiiri, asırlar içerisinde gerek halk gerekse de divan edebiyatını yoğun bir biçimde etkisi altına almıştır. Şairler, İslâmî ilimlere ve ortak medeniyetin her türlü fikir ve bilgilerine vâkıf olmakla birlikte, aynı ölçüde tasavvuf kültürüne de vâkıftırlar. Şairlerin tasavvufî literatüre olan bu hâkimiyeti şiirlere de yansımış; tasavvufun zengin manalı kelimeleri sayesinde yeni mazmunlar oluşturulmuştur (Banarlı, 1983:126). Bir Osmanlı şairi ve edîbinin âşıkâne veya hakîmâne herhangi bir mısrasında ya da ilmî, hatta ansiklopedik bilgileri içeren eserinin herhangi bir satırında dahi dinî ve tasavvufî unsura rastlamak mümkündür (Ceylan, 2000:121). Bu sebeple klasik Türk edebiyatındaki hemen her şairde tasavvufî temayüller bulunmaktadır (Gölpınarlı, 2020:176).

Şairlerin fikrî yapılarında önemli bir yer tutan din ve tasavvuf, Osmanlı toplumsal hayatını da etkilemiştir. Bürokrasiden (kalemiye), aydınlar arasına (ilmiye), askerden (seyfiye) halka (esnaf, çiftçi, köylü) kadar dinî ve tasavvufî dünya görüşünün izleriyle karşılaşmak mümkündür (Kılıç, 2017:36-37). Bununla bir sonucu olarak, dinî ve tasavvufî düşüncenin temsil ettiği dünya görüşünün hususiyetleri belirlenmeden, Osmanlı toplumsal hayatını, İslâm sanatlarını ve klasik Türk edebiyatının niteliklerini anlamak mümkün görünmemektedir (Ayvazoğlu, 2021:52).

Tasavvuf, ıstılahlar ve remizler vasıtasıyla şiirde estetik bir zemin oluşturmuştur. Bu estetik zeminde şiirin işlevi ve hedef kitlesi; şiirin yazıldığı zaman, mekân, meşrep ve mahfil gibi birçok unsur, şiiri farklı poetik kollara ayırmıştır. Bu durum, tek bir tasavvufî şiir anlayışından ziyade, tasavvufî şiir geleneklerinin varlığına işaret etmektedir. Tasavvufun klasik Türk şiiriyle kurduğu ilişkiyi ve tasavvufî şiir geleneklerini, tasavvufî remiz ve ıstılahların yoğun bir biçimde kullanıldığı ve mutasavvıfların mutasavvıfları (içeriden içeriye söylenen) hedefleyerek kaleme aldığı "tasavvufî şiirler"; remiz ve ıstılah kullanımının yoğun olmayıp, tasavvufî düşüncenin ana hatlarıyla mutasavvıflar tarafından topluma veya yine mutasavvıflara (içeriden dışarıya söylenen) dönük "tasavvufu anlatan şiirler"; remiz ve ıstılah kullanımının estetik bir kaynak olarak kullanıldığı ve şairlerinin veya hedef kitlelerinin mutasavvıf olmasının zorunlu olmadığı (dışarıdan dışarıya söylenen) "estetik bir kaynak olarak tasavvuftan yararlanan şiirler" olmak üzere üç başlık altında irtibatlandırmak mümkündür (Ceylan, 2020: 101).

Tasavvufun klasik Türk şiiriyle kurduğu bu çok yönlü ilişkide şiirin yazıldığı zaman, mekân, meşrep ve mahfil gibi unsurlar, şiir ve şair ilişkisinin önemini göstermektedir. Şairin yaşadığı dönem, bulunduğu ortam, kimliği ve çevresi gibi çeşitli unsurlar, şiirinin mahiyetine dair ipuçları barındırır. Bir diğer ifadeyle, şiir, şairden ve şairin doğal bir surette beraberinde getirdiği unsurlardan bağımsız düşünülemez. Bu duruma dinî ve tasavvufî düşüncüyü şiirlerinde ele alabilen fakat ele alış şekilleri ve kimlikleriyle birbirinden ayrılan mutasavvıf/tekke şairi ve medrese eğitilmiş klasik divan şairi örnek gösterilebilir.

Mutasavvıf/tekke şairi ve medrese eğitilmiş klasik divan şairinin genel hususiyetleri şu şekildedir:

1. Mutasavvıf/Tekke Şairi: Mutasavvıf şairin belli bir tekkeye, tarikata ve mürşide mensubiyeti vardır. Çevresi mürşit ve müritlerden oluşur. O, bilginin kaynağını kalp olarak görür. Bilgiye ulaşma süreci tatbîkî ve tecrübî olup, keşfi bilgiyi esas alır. Bu sebeple ilm-i bâtına önem verir; ehl-i hâl olmaya gayret eder. Mutasavvıf şairin kaleme aldığı şiirler seyr u sülûk sürecinde tecrübe ettiği dinî ve tasavvufî konuları içerir. Bu şiirlerde tecrübe edinilen şeylerin öğretilmesi esas olduğundan hakîmâne ve didaktik bir üslup vardır. Biçimden çok, konu öne çıkar. Edebî gelenek kaygısı ve sanat endişesi taşımaz.

Mutasavvıf şairlere şu isimler örnek gösterilebilir: Hacı Bektâş-ı Velî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Yûnus Emre, Hacı Bayram Velî, Aziz Mahmud Hüdâyî, Sun'ullah Gaybî.

2. Medrese Eğitilmiş Klasik Divan Şairi: Divan şairi bir müderris tedrisatında medrese eğitiminden geçmiştir. Arapça ve Farsça bilir; ilmî meselelere vâkıftır. O, ilm-i bâtından ziyade ilm-i zahire (kitâbî) önem verir. Çevresi, devletin en üst kademelerinden tekkelere varıncaya kadar çeşitlidir. Divan şairinin iyi bir şiir eğitiminden geçmesi ve şiire tüm yönleriyle vâkıf olması gerekir. Divan şairi nezdinde edebî gelenek son derece önemlidir. O, tevârüs ettiği edebî geleneğin devam ettiricisi ve bu geleneğin geliştiricisi konumundadır. Şiirde biçime ve muhtevaya önem verir; sözü, sanatlı ifade etme endişesi taşır. Divan şairinin şiiri din dışı, lirik veya dinî ve tasavvufî konuları ihtiva edebilir. Şiirdeki üslubu ise âşıkane, rindâne ve hakîmâne gibi çok yönlüdür.

Divan şairlerine şu isimler örnek gösterilebilir: Ahmedî, Şeyhî, Ahmed Paşa, Necâtî Bey, Lâmiî Çelebi, Zâtî, Hayâlî Bey, Fuzûlî, Taşlıcalı Yahyâ, Bâkî, Nefî, Şeyhülislâm Yahyâ, Nedîm.

Mutasavvıf şair ve divan şairi dinî ve tasavvufî muhteva içeren şiirler kaleme alabilmeleriyle ortak bir yön oluştururken; eğitim, çevre, hayat görüşü, devlet ricâliyle olan ilişkiler, şiirdeki yöntem ve amaçlar gibi faktörlerle birbirinden ayrılmaktadır. Bu iki şair grubu arasındaki ilmî, fikrî, kültürel ve sosyal muhit ayrılığının bir sonucu da tekke-medrese, bâtın-zahir, fıkıh (ilmü'l-kâl)-tasavvuf (ilmü'l-hâl), fakih-sûfî, heterodoks-ortodoks vb. gibi karşıtıklara yol açması olmuştur.

Dinî ve tasavvufî düşünce kabul gördüğü tüm coğrafyalarda toplumun her kesimine etki etmiş ve bu etkiden şiirde payına düşeni almıştır. Bu etkinin yoğun bir şekilde hissedildiği coğrafya ve edebî saha, Osmanlı sahası klasik Türk edebiyatıdır. Osmanlı sahasındaki mutasavvıf ve divan şairleri kanalıyla varlığını asırlar boyu sürdürmüş olan dinî ve tasavvufî düşünce, her iki şair grubunun ayrı yöntem, teknik ve anlayışlarıyla şiire konu olmuştur. Tasavvufî Türk şiirinin her iki ayrı şair grubundaki ifade edilmiş tarzını belirleme ve anlamlandırma noktasında ise şairin ayrıntılı kimliği önemli ipuçları vermektedir.

Bâkî ve Tasavvufa Dair Değerlendirmeler

Şair Tezkirelerinin Işığında Bâkî

Şairlerin hayatları ve eserleri hakkında en önemli kaynaklar şair tezkireleridir. Klasik Türk edebiyatının en önemli isimlerinden biri olan Bâkî (ö. 1008/1600), beş asır boyunca şair tezkirelerinin vazgeçilmez ismi olmuş, tezkire müellifleri onun hayatını, eserlerini ve şiirlerini kaleme aldıkları tezkirelerde anmışlardır. Henüz gençlik yaşlarından itibaren şair tezkirelerinde yerini almaya başlayan Bâkî, kendisine gösterilen bu teveccühü şairlik kudretine borçludur. Bâkî, şair tezkirelerinin yanında Selânikî Mustafa Efendi'nin *Târîh-i Selânikî*, Nev'izâde Atâî'nin, *Şakâ'ik Zeyli*, Kâtib Çelebi'nin *Fezleke* adlı biyografik eserlerinde de adından söz ettirmiştir.

Bâkî'den ilk defa bahseden şair tezkiresi Latîfî'nin kaleme aldığı *Tezkiretü's-Şuarâ ve Tabsıra-i Nuzemâ* adlı eserdir. Bu tezkirenin kaleme alındığı sıralarda Bâkî henüz 20 yaşındadır. Şöhreti henüz 20'li yaşlarında başlayan Bâkî'nin klasik Türk şiirine tesiri ise asırlar boyu devam etmiş ve 13 şair tezkiresinde kendisinden söz ettirmiştir.

Bâkî'nin hayatı, eserleri ve şiirleri hakkında bilgi veren tezkire müellifleri sırasıyla şu şekildedir: Latîfî, Ahdî, Âşık Çelebi, Kınalızâde Hasan Çelebi, Beyanî, Sâdıkî-i Kitabdâr, Riyâzî, Kafzâde Fâizî, Rızâ, Mehmed Tevfik Efendi, Mehmed Tevfik, Faik Reşâd, Nâil Tuman.

Şair tezkirelerinde Bâkî hakkındaki içeriğin yoğunlaştığı ana hususlar ise şu şekildedir: Doğumu ve vefatı; babasının kimliği; eğitimi; vazifeleri; ünvanı; münâkaşa ve mücadeleleri; kişiliği; edebî kişiliği; hâmîleri; şiirlerinden örnekler; şiirleri hakkında değerlendirmeler.

Bâkî'nin edebî kişiliğini kaleme aldıkları tezkirelerde değerlendiren müellifler; Ahdî, Âşık Çelebi, Kınalızâde Hasan Çelebi, Beyanî, Riyâzî, Rızâ, Mehmed Tevfik ve Faik Reşâd'dır. Bu müelliflerin tezkirelerinde, Bâkî'nin şairlik yönü ve şiirlerindeki çeşitli hususlar değerlendirilmiştir.

Bâkî'nin hayatı, eserleri ve şiirlerine dair bilgi veren 13 şair tezkiresinde ve diğer eski biyografik kaynaklarda, şairin şiirlerindeki tasavvufî muhteva hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Tafsilatlı bir şiir değerlendirmesinin yapılamadığı şair tezkirelerindeki bu durum,

araştırmacıların Bâkî'nin şiirlerinde tasavvufî bir muhtevanın olmadığına yönelik kanaatlerine de zemin hazırlamıştır.

Dünyevî Bir Şair: Bâkî

Bâkî'nin biyografisi hakkında bilgi veren hemen her kaynakta onun dünyevî bir şair olarak kabul edildiği görülür. Bu görüşe göre Bâkî'nin kaleme aldığı şiirler, dünyevî zevk ve eğlenceden ibarettir. Bir başka ifadeyle, Bâkî'nin şiiri "bezm ü mey" etrafında teşekkül eden bir şiir anlayışını temsil etmektedir. Bu kabulün doğal bir sonucu da Bâkî'nin kaleme aldığı şiirlerde dinî ve tasavvufî bir muhtevanın olmadığı ve tasavvufî remiz ve sembollerin bulunmadığıdır.

Bâkî ve tasavvuf konusu hakkındaki değerlendirmeler iki noktada öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki -yaygın kabulü de oluşturan- Bâkî'nin dinî ve tasavvufî şiirler kaleme almadığına yöneliktir. Bâkî ve tasavvuf konusu hakkındaki diğer bir değerlendirme ise Bâkî'nin şiirlerinde dinî ve tasavvufî unsurlara rastlanabileceğini ifade etmektedir. Bu her iki ayrı değerlendirmeyi doğrudan araştırmacıların ve sanatkârların ifadesiyle vermenin konuyu anlaşılır kılacağı düşüncesindeyiz:

Tablo 1. Bâkî ve Tasavvuf Konusu Hakkındaki Değerlendirmeler

I. GRUP	
1	Ord. Prof. Fuat Köprülü "XVI. asrın birçok şâirlerinde de, msl. Fuzûlî'de, kuvvetle kendini gösteren tasavvuf felsefesi ve ahlâkı, Bâkî'de hiç göze çarpmaz; onda ara-sıra görülen bazı sufîyâne tâbirler, telâkkiler, çok mahdut ve umumî mâhiyette şeylerdir" (Köprülü, 1993:248).
2	Tâhirü'l-Mevlevî "Gazellerinde nadiren bazı sofiye fikir ve tabirlerine rast gelinmekte ise de bunların duyularak değil, o yolda yazmak modasına uyularak kullanıldığı besbellidir" (Tâhirü'l-Mevlevî, 2021:186).
3	Ahmet Hamdi Tanpınar "Bâkî ise onun tam zıttıdır. Hayatın cilveleri karşısında çok sâkin ve ölçülüdür. Rindir, hazperverdir, dünya nimetlerinden hiçbirini kaçırmak istemez, fakat hiçbirine de lüzumundan fazla kendini kaptırmaz... Bâkî'de ise doğru dürüst dindar tek bir manzumeye rastlanmaz. Din, bu kazaskerin Divan'ına cemiyetin hayatını tâyin ettiği derecede girer. Niçin söylemeyelim ki, bu din adamı, şiirinde zannettiğimden fazla lâiktir ve içtimaîdir" (Tanpınar, 1977:147).
4	Cevdet Kudret "Tasavvuf ve din konularıyla hemen hiç ilgilenmemiş, hatta her divanda bulunması âdet olan münacat, tevhid, naat gibi şiirlere tek bir örnek dahi yazmamış; aksine, zahit, vaiz, ve sofilere sık sık çatmaktan adeta derin bir zevk duymuştur. Onun dindışı şiirlerinde ara sıra rastlanan tasavvufu okşar yolundaki beyitleri, ya süs olsun diye, ya da aşırı görülebilecek laubali ve rintçe duyguları üstü örtülü olarak anlatabilmek için yazılmış gibidir" (Kudret, 2017:218).
5	Nihad Sâmî Banarlı "Bâkî'de sôfiyâne bir edâ ile söylenmiş manzumelere de tesâdüf etmek mümkündür. Ancak tasavvuf, Bâkî'nin kaleminde, şark-islâm kültürüne âit diğer ortak unsurlar gibi bir kültür, bir hüner ve mârifet unsuru olmaktan daha ileri bir mânâya sâhip değildir" (Banarlı, 1983:593-594).
6	Vasfi Mahir Kocatürk "Bâkî, her şeyden evvel aşk şairidir. Fakat onun aşkı tasavvufî, ilahi, Eflatuni değil, tamamen maddi ve tabii bir sevgidir... tasavvufa da yabancı kalmıştır" (Kocatürk, 2016:347, 351).
7	Behçet Necatigil "Tasavvuf felsefesi etkisinde kalmayan, hattâ münacaat, naat gibi dinî konularda şiirleri olmayan Bâkî'nin şairlik gücü din-dışı kaside ve gazellerinde görülür" (Necatigil, 2016:77).
8	Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş "Bâkî'nin şiirlerinde derin bir felsefe ve tasavvufî bir düşünce hemen yok gibidir. Bâzan rastlanılan tasavvufî esaslar ve hikemî sözler, divan şiirinin umumî havasının gerektirdiği şeylerdir" (Timurtaş, 1999:254).

Tablo 1 Devamı. Bâkî ve Tasavvuf Konusu Hakkındaki Değerlendirmeler

I. GRUP	
9	İsmet Zeki Eyüboğlu “... Bâkî, yaşadığı dünyayı seven, ölümden sonraki işleri, tamuyu, uçmağı pek düşünmeyen, yalnız bir gelenek, içinde bulunduğu ortam gereğince onlara yer veren ozandır. Bâkî bir “dünya adamı”dır. Onun şiirlerini yaşamının dışında yorumlamak doğru değildir...” (Eyüboğlu, 1972:46).
10	Prof. Dr. Halûk İpekten “Bâkî'nin şiirlerinde tasavvuf hemen hiç görülmez. Nefî, Nedim gibi birkaçı dışında büyük şairlerin pek çoğunda rastlanan tasavvufî şiirlere divanında yer vermemiştir. Bâkî, buna karşı yaşadığı dünyanın gerçekleriyle ilgilenmeyi, dış dünyayı, devrinin ihtisamlı hayatını şiirine aktarmayı tercih etmiştir. Bu bakımdan Bâkî'nin şiirlerinde tasavvufî bazı işaretler aramak, beyitlerine tasavvuf yönünde anlam vermeye uğraşmak boşunadır... Bâkî'nin şiirlerinde derinlik yoktur, yüzeyseldir. Bir beyitte, ilk anlamı altında başka anlamlar arama gereği duyulmaz” (İpekten, 2021:33-35).
11	Öğr. Gör. Halil Erdoğan Cengiz “...Mutasavvıf bir şâir değildir. Onun için aşk, bu dünyaya ait bir meseledir. İnsan yaşarken bu gelip-geçici dünyanın zevklerinden, nimetlerinden yararlanmalıdır görüşündedir...” (Cengiz, 1972:396).
12	Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu “Şurası da var ki, Hayâlî'de, Yahyâ Bey'de görülen tasavvufî zevk Bâkî'de hemen hemen hiç rastlanmaz... Tasavvufî muhtevâlî manzumeler Bâkî'nin divânında yoktur” (Çavuşoğlu, 2001:11).
13	Prof. Dr. Mine Mengi “Zevk ve safaya eğlenceye düşkün kişiliğiyle Baki rind bir şairimizdir... Çağdaşları, Hayali ve Yahya Bey'de görülen tasavvufî zevk Baki'de hemen hiç görülmez. Divan'ında rastladığımız tasavvufî ilgili kelime ve terimler hüner göstermek için kullanılmış, sayısı sınırlı, hemen her Divan şairinin kullandığı tarzdadır. Baki, tasavvuf yerine, yaşadığı hayatla ilgilenmeyi tercih etmiştir. Nitekim divanında tevhid, münacat, na't gibi dini şiirler de yoktur” (Mengi, 1995:161-162).
14	Prof. Dr. Sabahattin Küçük “Bâkî'nin şiirlerinde tasavvuf pek görülmez. Rastladığımız tasavvufî lügat, yalnızca hüner göstermek için alınmış sayısı sınırlı, aynı zamanda genel telâkkî ve tabirlerden ibarettir. Bâkî, tasavvufun yerine, yaşadığı hayatla ilgilenmeyi tercih etmiştir” (Küçük, 2002:17).
15	Prof. Dr. İskender Pala “...Bâkî, asla tasavvuf vadisine meyletmemiş ve manzumelerinde tasavvufî bir öğretilen bahsetmemiştir. Bunun yerine, yaşadığı dünyanın bazı gerçekleriyle daha fazla meşgul olmuştur” (Pala, 2017:6).
II. GRUP	
16	Abdülbâki Gölpınarlı “Hülasa; Bâki de tasavvufa meyletmemiş, fakat bu meyil, onu tamamiyle sofu bir şair yapabilecek derecede istiğraka düşürmemiştir. O, tasavvufu ancak kuru zühdün kuyudundan kurtulmuş ve daha ziyade rind ve lirik olmuştur” (Gölpınarlı, 2014:32).
17	Yrd. Doç. Dr. Numan Külekçi “Bâkî'nin şiirlerinde tasavvuf görülmez. Ancak bu hiç yoktur anlamına da gelmez. Onda da hemen her divan şâirinde görülen mutad ifadeler hatta daha fazlası vardır... Ancak bu konuya temas bakımından Bâkî'nin divanında birkaç beyitten çok daha fazlasını gördüğümüzü de ifade etmek istiyoruz. Fuzûlî'nin ulaştığı vecde elbette ulaşamamıştır. Tasavvufî duyuş ve düşüncelerini onun kadar mazmunlarla arka planda ifade edememiştir. Na'îlî'de görüldüğü gibi sebk-i hindînin bir özelliği olarak çok girift ve karmaşık tahayyüller içerisinde tasavvufî ifadeleri gizlememiştir. Ama bu konuya, açık ve yüzeysel olarak dini, tasavvufî ıstılahları kullanarak kimi zaman aşağıda matla beyitlerini yazdığımız ve ileriki sahifelerde açıklamaya çalıştığımız gazellerde olduğu gibi baştan sona değinmiştir” (Külekçi, 2002:38).

Tablo 1 Devamı. Bâkî ve Tasavvuf Konusu Hakkındaki Değerlendirmeler

II. GRUP	
18	Prof. Dr. Ahmet Atilla Şentürk Prof. Dr. Ahmet Kartal "Bâkî'nin ifadelerinde daha çok hitâbî üslûp görülür. Şiirlerinde mahallî renkleri ve şahsiyetinin izlerini bulmak mümkündür. Özellikle tabiat tasvirlerinin güçlü olduğu görülen Bâkî'nin şiirlerinde tasavvufî izlere de rastlanır" (Şentürk ve Kartal, 2018:386).
19	Prof. Dr. Ali Budak "Başlı başına münâcât gibi naat gibi şiirler yazmamış olması, onun dinî içerikli hiç şiir yazmadığı anlamına da gelmemektedir. Aksine, kasidelerinin ve gazellerinin içinde bu türden çok sayıda söyleyişe yer vermiştir. Bu durumda, mesele, düz ve basit yargılamaların biraz daha ötesinde bir derinlik kazanmakta, adil bir hüküm için, şairin yazdıklarını daha dikkatli ve bütüncül bir gözden geçirme zorunlu hale gelmektedir" (Budak, 2018:123).
20	Prof. Dr. Muhsin Macit "...Baki, sözün çağrışım gücüne itimat eder ve âdeta kelimelerle oynar. Tam bir çağrışım ustasıdır... Beytin çağrışım gücünü artıran ve anlam katmanlarını çoğaltan örüntüyü öylesine ustaca kurgular ki kendiliğinden olmuş izlenimi veren bu hüner gösterilerinde yapmacıklık sezilmez... Baki, mecaz-hakikat ilişkisinin sınırlarını belirlemenin neredeyse imkânsız olduğu tasavvuf sembolizminden aktarıklarıyla söylediklerine tevîl (yorum) potansiyeli katarak mana bakımından da beyitlerine derinlik kazandırır. Özellikle tasavvufî sembolizmin divan şiirinin bezme (işret ve eğlenceye) dair lûgatine aktarımıyla oluşan çok katmanlı dilini ustalıklı kullanır. Böylece câm (kadeh/kalp), mey (şarap/aşk) ve meyhane gibi sözcükler metnin bağlamı içinde yorum zenginliği kazanır" (Macit, 2021:35-36).

Tabloda yer alan araştırmacı ve sanatkarların ifadelerinde de görüleceği üzere, Bâkî ve tasavvuf konusu hakkında yapılan değerlendirmeler iki doğrultuda gelişmiştir. Bunlardan ilki, Bâkî'nin dinî ve tasavvufî muhtevaya sahip şiirler kaleme almadığını ifade eden ve aynı zamanda Bâkî'nin şiiri hakkındaki yaygın kanaati de oluşturan I. grubun değerlendirmeleridir. II. grupta yer alan Prof. Dr. Ali Budak ve Prof. Dr. Muhsin Macit gibi önemli tespitlerde bulunan araştırmacılara göre ise Bâkî'nin şiirlerinde dinî ve tasavvufî unsur, sembol ve remizlere rastlamak mümkündür.

Her iki ayrı gruptaki değerlendirmeleri şu şekilde özetleyebiliriz:

I. Grup: Bâkî'nin şiirlerinde dinî ve tasavvufî düşünceye ait bir unsur yoktur. Ara sıra rastlanan tasavvufa konu olabilecek şiirleri hüner gösterisi, moda, süs ve şark-islâm kültürüne ait bir motiftir. Bâkî'nin dinî ve tasavvufî düşünceyi şiirlerinde ele almadığının göstergelerinden biri, divanında tevhd, münâcât ve na't gibi dinî içerikteki şiirlerin bulunmamasıdır. Bâkî'nin kaleme aldığı şiirlerde derinlik olmayıp, yüzeyseldir. Özel yaşamında zevk ve sefaya düşkün olan Bâkî, şiirlerinde de rind, haz-perver, maddi, din dışı ve dünyevîdir.

II. Grup: Bâkî'nin şiirlerinde dinî ve tasavvufî muhtevanın izlerine rastlamak mümkündür. Bâkî, dinî ve tasavvufî unsur, ıstılah, sembol ve remizleri şiirlerinde ustalıklı kullanmıştır. Şiirlerindeki bu kullanım azımsanmayacak derecededir. Dinî içerikteki tevhd, münâcât ve na't gibi şiirler kaleme almamış olmasına rağmen kaside ve gazellerinde bu türden çokça söyleyişe rastlamak mümkündür. Bâkî, tasavvufî semboller vasıtasıyla şiirini çok katmanlı kılarak derinleştirmiş ve bu sayede şiirleri yorum zenginliği kazanmıştır.

Sonuç itibarıyla, Bâkî'nin kaleme almış olduğu şiirlerde dinî ve tasavvufî düşünceye yer vermediği yaygın kanaati oluşturmaktadır. Bu yönde ifade edilen değerlendirmelerin, birbirinin devamı mahiyetinde olduğu gözlemlenmektedir. Her ne kadar Bâkî'nin şiirlerinde dinî ve tasavvufî muhtevanın izlerine rastlanabileceğini ifade eden çeşitli araştırmacılar olsa da bu değerlendirmeler, konunun tartışılabilmesini sağlayamamış ve yüzeysel bir nitelikte kalmıştır. Özetle, "Bâkî ve tasavvuf" konusu etrafında yapılan müstakil çalışmaların azlığı, etraflı bir çalışma mevcudiyetinin olmayışı, araştırmacıların konuya dair kat'î, mesafeli ve yüzeysel yaklaşımları,

Bâkî'nin şiirlerinde dinî ve tasavvufî unsurların olmadığına yönelik bir kanaate zemin hazırlamıştır.

Bâkî'nin Şiirleri Üzerine Yapılan Şerh Çalışmaları

Bâkî'nin şiirleri birçok şiir seçkisinde yer almış ve kısa incelemelere tabi tutulmuş olmasına rağmen henüz divanındaki tüm şiirlerini kapsayacak bir şerh çalışması mevcut değildir. Bâkî'nin şiirleri üzerine klasik metin şerhi metodu ve yeni metotlarla yapılan şerhler genellikle makale, tez, antoloji, kitap bölümü ve şair hakkında kaleme alınan müstakil kitaplarda mevcuttur. Bâkî'nin şiirleri üzerine tespit edebildiğimiz şerh çalışma sayısı ise 33'tür.

Bâkî'nin şiirleri üzerine yapılan şerh çalışmalarını, şerhi yapılan şiirin ilk mısrasını ve şiirin yapılan şerh sayısını şu şekilde gösterebiliriz:

Tablo 2. Bâkî'nin Şiirleri Üzerine Yapılan Şerh Çalışmaları

	Dil İçi Çeviri ve Şerh	Nazım Türü ve Şiirin Divandaki Numarası	İlk Mısra	Şerh Sayısı
1	İpekten, H. (2021).	Kaside: 1	<i>Hengâm-ı şeb ki küngüre-i kasr-ı âsmân</i>	1
2	İpekten, H. (2021).	Kaside: 18	<i>Râh-bahş oldı Mesîhâ-sıfat enfâs-ı bahâr</i>	1
3	Kolçak, O. (2005).	Kaside: 22	<i>Gülşene altun varaklar zeyn idüp bâd-ı hazân</i>	1
4	Tâhirü'l-Mevlevî. (2021); Şahin, E. (2018).	Kaside: 24	<i>Urnuş farkına bir tâc-ı mücevher sünbül</i>	2
5	Tâhirü'l-Mevlevî. (2021); Onan, N. H. (1940); Şentürk, A. A. (2019); İpekten, H. (2021).	Terkîb-i Bend: 1/I	<i>Ey pâ-y-bend-i dâm-geh-i kayd-ı nâm u neng</i>	4
6	Tâhirü'l-Mevlevî. (2021); Şentürk, A. A. (2019).	Terkîb-i Bend: 1/II	<i>Hakkâ ki zîb ü zînet-i ikbâl ü câh idi</i>	2
7	Tâhirü'l-Mevlevî. (2021); Şentürk, A. A. (2019).	Terkîb-i Bend: 1/III	<i>Döksün sehâb kaddin anup katre katre kan</i>	2
8	Tâhirü'l-Mevlevî. (2021); Cengiz, H. E. (1982); Kolçak, O. (2005); Şentürk, A. A. (2019).	Terkîb-i Bend: 1/IV	<i>Olsun gamunda bencileyin zâr u bî-karâr</i>	4
9	Tâhirü'l-Mevlevî. (2021); Onan, N. H. (1940); İpekten, H. (2021); Şentürk, A. A. (2019).	Terkîb-i Bend: 1/V	<i>Gün togdı şâh-ı 'âlem uyanmaz mı hâbdan</i>	4
10	Tâhirü'l-Mevlevî. (2021); Onan, N. H. (1940); Cengiz, H. E. (1982); Kolçak, O. (2005); Şentürk, A. A. (2019).	Terkîb-i Bend: 1/VI	<i>Tîgün içürdi düşmene zahm-ı zebânları</i>	5
11	Tâhirü'l-Mevlevî. (2021); Şentürk, A. A. (2019).	Terkîb-i Bend: 1/VII	<i>Bâkî cemâl-i Pâdişeh-i dil-pezirî gör</i>	2
12	Küleççi, N. (2002); Kılıç, A. (2018).	Gazel: 1	<i>Hûrşîd-i ruhun kendüyi kim göstere cânâ</i>	2

Tablo 2 Devamı. Bâkî'nin Şiirleri Üzerine Yapılan Şerh Çalışmaları

	Dil İçi Çeviri ve Şerh	Nazım Türü ve Şiirin Divandaki Numarası	İlk Mısra	Şerh Sayısı
13	Kılıç, A. (2018).	Gazel: 2	<i>Ayaklarda kalur sünbül o zülf-i nîm-tâb-âsâ</i>	1
14	Kılıç, A. (2018).	Gazel: 3	<i>Yâr ışiginde dinildi 'âşık-ı şeydâ bana</i>	1
15	Kılıç, A. (2018).	Gazel: 4	<i>Ey bâr-gâh-ı dil-keş ü eyvân-ı dil-güşâ</i>	1
16	Kılıç, A. (2018).	Gazel: 5	<i>Hüsn ile sana öykünemez çün gül-i ra'nâ</i>	1
17	Külekçi, N. (2002); Kılıç, A. (2018); İpekten, H. (2021).	Gazel: 6	<i>Nedür bu handeler bu 'işveler bu nâz u istignâ</i>	3
18	Kılıç, A. (2018).	Gazel: 7	<i>Hûrşîd kim fezâ-yı felekdür mesîr ana</i>	1
19	Kılıç, A. (2018).	Gazel: 8	<i>Gün yüzün 'arz eyledi nev-rûzda ol meh-likâ</i>	1
20	Kılıç, A. (2018).	Gazel: 9	<i>Bilini kuçmadadur ol sanemün derd ü belâ</i>	1
21	Kılıç, A. (2018).	Gazel: 10	<i>Cevr ü cefâna kâ'il olurdum velî şehâ</i>	1
22	Kılıç, A. (2018).	Gazel: 11	<i>Nev-bahâr irişdi vü gitdi şitâ</i>	1
23	Şenödeyici, Ö. (2014); Kılıç, A. (2018).	Gazel: 12	<i>Gül-sitân bezm-i şarâb u câm-ı mey güldür bana</i>	2
24	Onan, N. H. (1940); Gözcü, L., vd. (2017); Kılıç, A. (2018); İpekten, H. (2021).	Gazel: 13	<i>Ezelden şâh-ı 'aşkun bende-i fermâniyuz cânâ</i>	4
25	Kılıç, A. (2018).	Gazel: 14	<i>'Ârızun âb-ı nâbdur gûyâ</i>	1
26	Kılıç, A. (2018).	Gazel: 15	<i>Bana çok cevr itdügün'çün ey sipihri-bî-vefâ</i>	1
27	Külekçi, N. (2002); İpekten, H. (2021).	Gazel: 20	<i>Şöyle olmuş câm-ı 'aşk-ı yârdan mest ü harâb</i>	2
28	Onan, N. H. (1940); İpekten, H. (2021).	Gazel: 23	<i>Lâle-hadler kıldılar gülgeşt-i sahrâ semt semt</i>	2
29	Şentürk, A. A. (2019).	Gazel: 32	<i>Pür olup devr idicek meclis-i mestânî kadeh</i>	1
30	İpekten, H. (2021).	Gazel: 39	<i>Kıldı âfâkı münevver tal'at-ı rahşân-ı 'îd</i>	1
31	Külekçi, N. (2002); Aldırmaz, V. (2016).	Gazel: 51	<i>Lâleler bezm-i çemende câm-ı 'işret gösterür</i>	2
32	Külekçi, N. (2002); Pala, İ. (2009); İpekten, H. (2021); Öztoprak, N., vd. (2021).	Gazel: 55	<i>Açıl bâgun gül ü nesrîni ol ruhsârî görsünler</i>	4

Tablo 2 Devamı. Bâkî'nin Şiirleri Üzerine Yapılan Şerh Çalışmaları

	Dil İçi Çeviri ve Şerh	Nazım Türü ve Şiirin Divandaki Numarası	İlk Mısra	Şerh Sayısı
33	Onan, N. H. (1940); Aktan, M. F. (2015); İpekten, H. (2021).	Gazel: 69	Âb-ı hayât-ı la'lüne ser-çeşme-i cân teşnedür	3
34	Akın, M. (2023).	Gazel: 76	Dil ne mihnetden kaçar hergiz ne gamdan incinür	1
35	Bıçak, B. (2023).	Gazel: 110	Nergis üzre berg-i zerd u jâleler kim vardur	1
36	Küleççi, N. (2002).	Gazel: 144	İşigün hâkine ser-çeşme-i hayvân dirler	1
37	Cengiz, H. E. (1982); Kolçak, O. (2005); Yıldırım, A. (2012); İpekten, H. (2021).	Gazel: 152	Sâkî zamân-ı ayş-ı mey-i hûş-güvârdur	4
38	Küleççi, N. (2002).	Gazel: 171	Âlâyîş-i dünyâdan el çekmege niyyet var	1
39	Şentürk, A. A. (2019).	Gazel: 183	Meclisünde şol ki dâ'im sâkıyâ sâgar çeker	1
40	Onan, N. H. (1940); Cengiz, H. E. (1982); Küleççi, N. (2002); Kolçak, O. (2005); Coşkun, M., vd. (2016); İpekten, H. (2021); Yilter, S. (2022).	Gazel: 192	Fermân-ı 'aşka cân ile var inkiyâdumuz	7
41	Onan, N. H. (1940); İpekten, H. (2021).	Gazel: 201	Feryâduma ol kâmeti şimşâd yitişmez	2
42	Şentürk, A. A. (2019).	Gazel: 214	Sine-i 'âşıkda sırr-ı la'l-i cânân gizlemiş	1
43	Gültekin, H. (2010); İpekten, H. (2021).	Gazel: 229	Müje haylin dizer ol gamze-i fettân saf saf	2
44	Küleççi, N. (2002).	Gazel: 317	Mâ-sivâdan tama'-ı nusreti az eyleyelüm	1
45	Cengiz, H. E. (1982).	Gazel: 323	Nev-bahâr oldı gelün 'azm-i gül-istân idelüm	1
46	Güzeloğlu, H. (2017).	Gazel: 341	Dil-i pür-derd-i mecrûhı der-i cânâne tapşurdum	1
47	Onan, N. H. (1940); Cengiz, H. E. (1982); Tökel, D. A. (1996); Küleççi, N. (2002); Kolçak, O. (2005); Bayram, Y. ve Erdemir, A. (2008); Demirciler, A. Z. (2021); İpekten, H. (2021); Doğan, M. N. (2022).	Gazel: 371	Nâm u nişâne kalmadı fasl-ı bahârdan	9
48	Aydın, A. (2011).	Gazel: 380	Bir lebi gonca yüzi gül-zâr dirsene işte sen	1
49	Pala, İ. (2009); İpekten, H. (2021).	Gazel: 391	Müheyyâ oldı meclis sâkıyâ peymâneler dönsün	2

Tablo 2 Devamı. Bâkî'nin Şiirleri Üzerine Yapılan Şerh Çalışmaları

	Dil İçi Çeviri ve Şerh	Nazım Türü ve Şiirin Divandaki Numarası	İlk Mısra	Şerh Sayısı
50	Okay, H. (2017); İpekten, H. (2021); Özuygun, A. R. ve Baran, E. (2016).	Gazel: 395	<i>Söylemez küsmiş bana cânâne söylen söylesün</i>	3
51	Yıldırım, A. (2000).	Gazel: 397	<i>Âhum göge boyandı göge gök boyanmadın</i>	1
52	Şahin, E. (2012).	Gazel: 448	<i>Gümişden pâleheng ol nahl-i bâlânun miyânında</i>	1
53	Horata, O. (1998); İpekten, H. (2021).	Gazel: 464	<i>Çıkar eflâke derûnum şereri döne döne</i>	2
54	İpekten, H. (2021).	Gazel: 508	<i>Hôş geldi bana mey-gedenün âb u hevâsı</i>	1
55	Öztoprak, N., vd. (2021).	Gazel: 531	<i>Hattum hisâbın bil didün gavgâlara saldun beni</i>	1
56	Kaplan, H. (2016).	Gazel: 533	<i>Gitdi Kayser kasrınun tâk u revâkı kalmadı</i>	1

Bâkî'nin şiirlerinin şerhi üzerine hazırlanan kitap, makale, tez, antoloji ve kitap bölümü tespit edebildiğimiz kadarıyla 33'tür. Bu çalışmalarda toplamda 111 şiirin şerhi yapılmıştır. Şerhi yapılan şiirlerin çalışmalardaki toplam şerh sayısı göz önüne alındığında bu sayı 50'ye düşmektedir. Bir diğer ifadeyle, Bâkî'nin şiirleri üzerine yapılan şerh çalışmalarında birbirinden farklı 4 kaside, 1 terkîb-i bend ve 45 gazel şerh edilmiştir. Bu durum, yapılan şerh çalışmalarında genellikle aynı şiirlerin ele alındığını göstermektedir. *Bâkî Dîvânı*'ndaki 371. gazelin 9 kez, 192. gazelin ise 7 kez farklı çalışmalarda şerh edilmesi bu duruma örnek gösterilebilir.

Sabahattin Küçük'ün hazırlamış olduğu *Bâkî Dîvânı*'nda 27 kaside, 2 terkîb-i bend, 1 tercî-i bend, 1 muhammes, 5 tahmis, 548 gazel, 21 kıt'a, 31 matla ve 20 Farsça şiirin olduğu göz önüne alındığında, yapılan şerh çalışmalarında *Bâkî Dîvânı*'nın yaklaşık %10'u şerh edilmiştir. Bu oranın, *Dîvânı*'nın 200'den fazla yazma nüshası bulunan ve "sultânü's-şu'arâ" unvanına layık görülmüş bir şair için oldukça az olduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç itibarıyla, Bâkî'nin şiirleri üzerine yapılan şerh çalışmalarındaki ele alınan şiirlerin birbirinin devamı niteliğinde olması ve *Bâkî Dîvânı*'ndaki şiir sayısına oranla çok az bir şiirin incelenmesi, şairin şiirlerini anlamlandırma ve değerlendirme noktasında bazı güçlükler çıkarmıştır. Bâkî'nin dinî ve tasavvufî açıdan tam anlamıyla değerlendirilememiş olması bu duruma bir örnek teşkil eder. *Bâkî Dîvânı*'ndaki şiirler dinî ve tasavvufî unsurlar göz önünde bulundurularak her yönüyle incelenmeden, Bâkî ve tasavvuf hakkında verilecek hükümlerin de tartışmaya açık olması kaçınılmazdır.

Bâkî'nin Dinî Ve Tasavvufî Kimliği

Bâkî'nin Tasavvufî Çevresi

Bâkî, ilmiye sınıfına mensup bir şairdir. Medrese eğitimini devrin meşhur âlimleri Karamânî-zâde Ahmed Efendi, Karamânî-zâde Mehmed Efendi ve Kâdî-zâde Şemseddin Ahmed Efendi'den alan Bâkî, medresedeki eğitiminin ardından ilmiye sınıfı içerisinde çeşitli vazifelerde görev almıştır. Bâkî sırasıyla bina emini, kadı nâibi, dânişmend, mülâzım, müderris, kadı ve kazasker olmak üzere 7 farklı vazifede ve 14 farklı görev yerinde bulunmuştur. Süleymaniye Külliyesi'nin bina eminliği ile başlayan Bâkî'nin vazife hayatı, müderris, kadı ve kazasker gibi ilmiye sınıfının üst düzey rütbelerine kadar ulaşmıştır.

Bâkî'nin bulunduğu vazifeleri, görev yerlerini ve vazifeye başladığı tarihleri şu şekilde gösterebiliriz:

Tablo 3. Bâkî'nin Vazife Hayatı

	Vazife	Yer	Tarih
1	Bina Emîni	Süleymaniye Külliyesi	1552-1555(?)
2	Kadı Nâibi	Halep	1556
3	Dânişmend	Süleymaniye Medresesi	1561
4	Mülâzım	Süleymaniye Medresesi	1563
5	Müderriş	Pîrî Mehmed Paşa Medresesi	1564
6	Müderriş	Murad Paşa Medresesi	1564
7	Müderriş	Mahmud Paşa Medresesi	1569
8	Müderriş	Eyüp Medresesi	1571
9	Müderriş	Sahn Medresesi	1573
10	Müderriş	Süleymaniye Medresesi	1575
11	Müderriş	Edirne Selimiye Medresesi	1576
12	Kadı	Mekke	1579
13	Kadı	Medine	1580
14	Kadı	İstanbul	1584
15	Kazasker	Anadolu	1586
16	Kazasker	Rumeli	1592
17	Kazasker	Rumeli	1598

Bâkî'nin ilmiye sınıfına olan bu mensubiyeti çevresini de etkilemiş; Osmanlı Devleti'nin üst düzey ulemâsı ve bürokrasisiyle yakın ilişkiler içerisinde bulunmuştur. Bâkî'nin biyografisi hakkında bilgi veren kaynaklardan hareketle, yakın çevresindeki kişileri şu şekilde gösterebiliriz:

Bâkî ve Çevresi	Ailesi: Mehmed Efendi (Babası), Tûtî Kadın (Eşi), Şeyh Mehmed (Oğlu), Abdurrahman (Oğlu)
	Hocaları: Karamânîzâde Ahmed Efendi, Karamânîzâde Mehmed Efendi, Kadı-zâde Şemseddin Ahmed Efendi
	Ders Arkadaşları: Nev'î, Üsküplü Vâlihî, Edirneli Mecdî, Hoca Sâdeddin, Remzî-zâde, Hüsrev-zâde, Karamanlı Muhyiddin, Cevrî, Camcı-zâde Câmî
	Edebî Çevresi: Zâtî, Sâdıkî-i Kitabdâr, Edirneli Emrî, Kassâb-zâde Rızâyî, Feridun Ahmed Bey
	Kasidelerini Sunduğu Kişiler: Kanûnî Sultan Süleyman (4), II. Selim (1), III. Murad (3), III. Mehmed (9), Semiz Ali Paşa (2), Kubâd Paşa (1), Ebüssuûd Efendi (1), Rızâî Mahmud Baba Efendi (2), Karamânîzâde Mehmed Efendi (1), Kadı-zâde Şemseddin Ahmed Efendi (1), Mehmed Çelebi (1), Feridun Ahmed Bey (1)
Hâmîleri: Kanûnî Sultan Süleyman, II. Selim, III. Murad, III. Mehmed, Ebüssuûd Efendi, Semiz Ali Paşa, Mirâhur Ferhad Ağa, Hoca Sâdeddin, Sokullu Mehmed Paşa, Siyavuş Paşa, Hadım Hasan Paşa, Kadı-zâde Şemseddin Ahmed Efendi, Feridun Ahmed Bey, Ebüssuûd-zâde Mehmed Çelebi	

Şekil 1. Bâkî'nin Çevresindeki Kişiler

Medrese eğitiminden itibaren gerek hocaları gerekse de ders arkadaşları önemli şahsiyetlerden oluşan Bâkî'nin vazife hayatında da padişah, sadrazam, şeyhülislâm vb. gibi devletin üst düzey bürokratik çevresiyle yakın ilişkiler kurduğu gözlemlenir. Bâkî'nin bu üst düzey bürokratik çevresi, sanatının şekillenmesi noktasında da önemli bir rol oynamıştır. Bir diğer ifadeyle, Bâkî'nin dinî ve tasavvufî düşüncesi şiirlerinde ele alış şekli, bürokratik kimliği ve çevresiyle yakın bir ilişki arz etmiştir. Bu durumu izah noktasında ise Bâkî'yi yetiştiren ilmî, fikrî, kültürel ve sosyal muhitin mahiyeti önemli ipuçları ihtiva etmektedir.

Osmanlı dinî düşüncesi, medrese ve tekke merkezli olmak üzere iki kolda şekillenmiştir (Düzenli, 2005: 259). Bu iki koldan birincisi, dinî metinlerin doğru şekilde okunup hadis ve tefsir (yorum ilmi) ile yetinmiş olan medrese ulemâsı; ikincisi ise neoplatonist vahdet-i vücûd (varlığın birliği) görüşüyle aşk-cezbe yolunu seçen mutasavvıflardır (İnalçık, 2018:113).

XI. yüzyıldan itibaren İslâm dünyasında yayılmaya başlayan klasik medrese geleneğinin hemen hemen tüm vasıflarını kendinde toplayan Osmanlı medreseleri, fıkıh hâkimiyetinde ve ehl-i sünnet çizgisinde şekillenirken; tekke İslâm'ı (mistik İslâm) heterodoks ve ortodoks olmak üzere iki çizgide gelişmiş, kendine mahsus zihniyet ve hayat tarzı ile Osmanlı Devleti'nin en üst tabakasından en alt tabakasına varıncaya kadar yayılan bir dünya görüşü oluşturmuştur (Ocak, 1998:112-113).

Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında padişahlar ve yöneticiler daha çok tekkelerin (Abdâlân-ı Rûm) mistik karakterli İslâm yorumundan beslenirken; Yıldırım Bayezid zamanından itibaren padişah ve bürokrasi ulemâ çevreleriyle yakınlık kurmuştur. Bu dönemde belirgin bir biçimde medresenin temsil ettiği fıkıha dayalı kitâbî ve kaideci İslâm anlayışı, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve idari yapısına hâkim olmaya başlamıştır. Bu süreç Fâtih Sultan Mehmed ve Kanûnî Sultan Süleyman ile tamamlanarak, gerek Osmanlı padişahları gerekse de Osmanlı bürokrasisi Sünnî İslâm anlayışını esas almıştır (Ocak, 1998:111).

Osmanlı Devleti politikaları, müesseseleri ve bürokrasisiyle ehl-i sünnet İslâm anlayışı doğrultusunda şekillenirken (Ocak, 2021:148, 152); Sünnî anlayışın dışında kalan dinî akımlar ve tarikatlar ise hoş görülmemiş, mensupları siyasi olaylara karıştıkları ve toplum barışını tehdit ettikleri gerekçesiyle takibata uğramıştır (Akyüz, 2022:446). Bu durum, devlet İslâm'ının oluşmasında en büyük katkıda bulunan medrese İslâm'ı ile tekke İslâm'ını karşı karşıya getirmiştir (Ocak, 1998:111).

Osmanlı tarihinde bu mücadelenin en yoğun hissedildiği dönem XV. ve XVI. yüzyıllardır. Bu zaman diliminde birbirinden farklı birçok İslâmî anlayış tezahür etmiş ve bu anlayışlar topluma yansiyarak birtakım sosyal çatışmalara sebep olmuştur (Ocak, 2010:45).

XV. yüzyılın fikrî hayatında görülmeye başlayan bu farklı İslâmî anlayışlar, XVI. yüzyılda çeşitli hareketlere dönüşmüştür. Birgivî Mehmed Efendi'nin ortaya koyduğu fikirler, Molla Kâbız hadisesi, Oğlan Şeyh İsmâil Ma'sûkî hareketi, Şeyh Muhyiddin Karamânî hadisesi, Bosnalı Hamza Bâlî hareketi ve Safevî Devleti'nin yürüttüğü Şîî-Câferî propagandası, XVI. yüzyıldaki farklı İslâmî anlayışların eyleme dönüşmüş hareket ve hadiselerine örnek gösterilebilir. Bu hareket, hadise veya isyanlar, tekke kaynaklı tasavvufî karakterli Melâmî çevreden ve medrese kaynaklı, tasfiyeci karakterli Birgivî mektebinden teşekkül etmiş; ulemânın temsil ettiği İslâm anlayışı muhalefetle tepki görmüştür. Bir başka ifadeyle, devletin esas aldığı anlayış konumunda olan ehl-i sünnet görüşü, tasfiyeci fikirler tarafından ve heterodoks tasavvufî anlayışlar taşıyan çevreler tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu propagandalara karşı verdiği cevap ise çeşitli tasavvufî çevrelere uyguladığı sıkı bir Sünnî propaganda ve baskı olmuştur. Bu anlamda bazı tasavvufî çevrelerinde çıkan anti-Sünnî nitelikteki hareketlerin mensupları seri bir biçimde idama, sürgüne ve cezaya uğratılmıştır (Ocak, 2010: 50, 52, 89).

XVI. yüzyıldaki ilim ve fikir hayatında yaşanan bu gelişmeler dönemin fetvalarına da yansımıştır. Asrın önemli simalarından biri olan ve aynı zamanda Bâkî'nin de yakın çevresindeki isimlerden biri olan Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin verdiği fetvalarda, dönemin belli başlı problemleri arasında tasavvufî konular olduğu görülür. Ebussuûd Efendi'nin verdiği fetvalara konu olan tasavvufî problemler şu şekildedir: Şehzâde Bayezid dönemi ayaklanmaları, Hallâc-ı Mansûr, İbrâhim Gülşenî, Bedreddin Simâvî, Karamanlı Şeyh, Oğlan Şeyh, İbnü'l-Arabî, Hâkim

İshak, Hubmesîhçiler, Kızılbaşlar, Halvetîler, Âşıklar ve diğer tasavvufî konular (Düzenli, 2012:172).

Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin verdiği fetvalarda devletin dinî anlayışı konumunda olan ehl-i sünnet İslâm anlayışına olan hassasiyet vurgulanmış; heterodoks tasavvuf akımlarına karşı ise sert bir tavır takınılmıştır. Bu duruma, tasavvufun en önemli meselelerinden biri olan vahdet-i vücûd anlayışına karşı verilen bir fetva örnek gösterilebilir. İlgili fetva da “*hâşâ ben tanrıya beraberin*” diyerek Allah ile birliktelik iddiasındaki bir kişinin önce “*küfrüne fetvâ-yı şerîf*” edilmiş, bu iddiada bulunan kişinin fetvayı dikkate almayarak “*fetvâya ne itibar, ulemâ yalan söyler*” demesi üzerine de “*öyle söyleyeni fetvâ hakkında eğlemek cehldendir, heman katl etmek lâzımdır*” şeklinde sert bir fetva verilmiştir (Düzenli, 2012:207). Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin verdiği bu fetva, dönemin ulemâsının tasavvufun aşırı yorumlarına karşı takındığı tavrı özetler niteliktedir.

Bâkî'yi yetiştiren ilmî, fikrî, kültürel ve sosyal muhitin mahiyeti hakkındaki bu açıklamalardan hareketle şu ifadelerde bulunmak mümkündür: Bâkî, kitâbî ve kaideci İslâm anlayışı esasına dayanan medrese eğitimiyle yetişmiş; vazife hayatında da Sünnî İslâm anlayışının hâkim olduğu, Osmanlı Devleti'nin üst düzey bürokrasisinde bulunmuştur. Bâkî'nin gerek eğitim hayatında gerekse de vazife hayatında içinde bulunduğu bu çevre, ehl-i sünnet İslâm anlayışını esas alan ve tasavvufun aşırı yorumlarına karşı duran kişilerden oluşmaktadır.

Bâkî, heterodoks tasavvufî anlayışların sıkı bir takibata uğradığı dönemde, Nakşî geleneğin İslâm anlayışını temsil eden Osmanlı Devleti'nin üst düzey bürokrati konumundadır. Bâkî'nin devlet ricâlindeki bu kimliği ve yaşadığı asrın tasavvufî hareketler açısından son derece hassas olması, onun dinî ve tasavvufî muhteva içeren şiirlerini de etkilemiş; kaleme aldığı şiirlerde tasavvufun heterodoks anlayışını yansıtan düşüncelerden kaçınmış ve bu anlayışın izlerini yansıtabilecek konuları ise tasavvufî remiz ve sembollerle ustalıkla gizlemiştir. Bâkî, şiirdeki ve bulunduğu vazifelerdeki yeteneğinin yanında, bu tutumuyla devlet ricâlindeki yerini yıllar boyu korumuş, ilmiye sınıfının en üst düzey mertebelerine ulaşmış, ihсанlar elde etmiş ve “sultânü's-şu'arâ” ünvanına layık görülmüştür. Bâkî'nin aksi bir tavır içerisinde bulunup, şiirlerinde tasavvufun heterodoks anlayışlarına doğrudan yer vermesi durumunda ise söz konusu başarıları kazanması bir yana, başına gelecek olan güçlükleri dönemin fetvalarından anlamak mümkündür. Bâkî'nin kuvvetle muhtemel yaşayacağı bu güçlükler kendi ifadesiyle şu şekildedir:

Zinhâr sakın mey yirine kanun içerler

Keyfiyyetün ol gözleri mestâne tuyurma g. 405/2 (Küçük, 2019:350)

Bâkî'nin biyografisi hakkında bilgi veren kaynaklarda, dönemindeki birtakım kişilerle mücadele etmek zorunda kaldığı görülür. Bu mücadelelerin ortak noktası, şiir ve şiirden kaynaklı yanlış anlaşılmalardır. Nâmî adlı bir şaire ait olan beytin, kendisine isnat edilmesi sonucu bulunduğu görevden azledilen Bâkî, bir başka hadisede ise kaleme almış olduğu bir beyitten dolayı dönemin şeyhülislâmı Bostan-zâde Mehmed Efendi'nin kâfirlik ithamına maruz kalmıştır (Kutlu, 1978:161-162). Bâkî'nin bu gibi hadiselerle maruz kalmasının en büyük sebebi şair kimliği olup; şiir dilinin farklı anlamlara çekilebilen yapısı, Bâkî'nin çeşitli ithamlara maruz kalmasına sebebiyet vermiştir. Bâkî'nin yukarıda bir beytini verdiğimiz “*tuyurma*” redifi ile kaleme aldığı gazeli bu manada önemli ipuçları ihtiva etmekte ve bazı yanlış anlaşılmalara sebebiyet verebilecek tasavvufî meselelerin dile getirilmemesini veya bu meselelerin üstü kapalı bir biçimde ifade edilmesi gerektiğinin uyarısını taşımaktadır.

Sonuç itibarıyla, Bâkî'nin edebî kişiliği hakkında bilgi veren kaynaklarda, dinî ve tasavvufî konuları şiirlerinde yer vermemesi genellikle zevke ve eğlenceye düşkün kişilik hususiyetleriyle açıklanmaya çalışılmış olsa da Bâkî'yi yetiştiren ilmî, fikrî, kültürel ve sosyal muhitin niteliği, bulunduğu vazifelerin gereksinimleri ve çevresindeki kişilerin dine ve tasavvufa bakışı belirlenmeden, şiirlerindeki dinî ve tasavvufî mahiyetin tespit edilebilmesi oldukça güç görünmektedir.

Bâkî'nin içinde bulunduğu ilmî, fikrî, kültürel ve sosyal muhit, ehl-i sünnet İslâm anlayışına sahip kişilerden oluşmaktadır. Bâkî, tasavvufî düşüncenin heterodoks akımlarının baskılandığı bir

dönemde, Osmanlı Devleti'nin üst düzey mevkilerinde bulunmuştur. Bunun da Bâkî nezdindeki doğal bir sonucu, devletin ehl-i sünnet İslâm anlayışını desteklemek ve tasavvufun Melâmî çevresine mesafeli durmak olmuştur. Bâkî'nin kaleme almış olduğu mensur eserlerin, Sünnî İslâm anlayışının önem atfettiği konuları ihtiva etmesi ve Sünnî anlayışın en önemli tarikati konumunda olan dönemin Nakşî şeyhlerinden Rızâî Mahmud Baba Efendi'ye sunduğu iki kasideyi bu çerçevede değerlendirmenin, Bâkî'nin dinî ve tasavvufî kimliğine dair ipuçları barındırması kuvvetle muhtemel görünmektedir.

Bâkî'nin "Sultânü's-Şu'arâ" Ünvanı

Osmanlı Devleti'nde başta padişah olmak üzere devletin ileri gelenleri, sanatı ve sanatçıyı çeşitli vesilelerle korumuşlardır. Sanatkâr ise sanatını ve kendini korumak için devlet erkânıyla yakınlık kurma gayreti içerisinde olmuştur (Güler ve Yaşar, 2007:1). Şairler için en vazgeçilmez hâmî (koruyucu), padişah ve şehzadelerdir. Şairlerin ortak amacı eserlerini padişaha ve şehzadeye ulaştırmak olmuş; padişah ve şehzade dışındaki kişiler, şair için bir basamak teşkil etmiştir. Çünkü padişah ve şehzadenin lütuf ve ihsanı diğer çevrelerle karşılaştırılamayacak kadar fazladır (Güler ve Yaşar, 2007:266).

Şairlerin ihsan ve lütuf elde etme ümidiyle padişaha sundukları eserleri takdim, değerlendirme ve takdir olmak üzere üç aşamalı bir süreçten geçmektedir. Eserler, bizzat şair tarafından hâmîye ulaştırılmadığı durumlarda ise aracı bir kişi devreye girmiştir. Aracı kişi bazen devlet ricâlinden biri olurken bazen de daha tecrübeli bir şair olmuştur. Aracı vasıtasıyla ilk değerlendirme sürecini geçen eser, takdirin belirleneceği makama yani hâmîye ulaşır. Değerlendirme sürecinde ise hâmînin sanat zevki ve anlayışı büyük önem arz etmiştir (Güler ve Yaşar, 2007:266). Değerlendirme sürecini geçen eserin, hâmî tarafından takdire layık olduğu kanaat getirilirse takdir sürecine geçilir. Takdirin karşılığı olarak verilen câize ve ihsanlar, atiyeye (kuruş, akçe veya karşılığında verilen altın); mevki, mansıp, rütbe ve nişan; affa nail olma gibi üç kategoridedir (Dadaş, 2002:753).

Bâkî'nin kasidelerini takdim ettiği isimlerin en önemli ortak hususiyeti, devletin ehl-i sünnet İslâm anlayışını temsil eden bürokratik çevreden olmaları ve devlet erkânında etkisi bulunan Nakşî geleneğe bağlı şahsiyetler olmalarıdır. Bâkî, kurduğu bu ilişkiler ve himâyesini kazandığı hâmîleri sayesinde ihsanlar elde etmiş ve devletteki makamı günden güne iyileşmiştir.

Bâkî'nin, hâmîleri ve döneminin edebî muhitleri vasıtasıyla sahip olduğu ihsanlar arasında "sultânü's-şu'arâ" (şairler sultanı) ünvanına layık görülmesinin ayrı bir yeri vardır. Osmanlı dönemini kapsayan şair tezkirelerinde, doğrudan veya dolaylı olarak yedi bin civarında şairden söz edildiği göz önüne alındığında, şairlerin kabiliyetini ve seviyelerini belirleme noktasında ünvanlar önem arz etmiştir. Osmanlı dönemindeki yedi bin şair arasından kırk şair çeşitli ünvanlarla anılmıştır. Şairler arasındaki bu kıyaslamada en üst seviyede kabul edilen şair genellikle "sultânü's-şu'arâ" ünvanına sahip olmuştur (Aydın, 2017:537-538).

Bâkî'nin şair tezkirelerinde ve biyografik kaynaklarda geçen ünvanları sırasıyla şu şekildedir:

Tablo 4. Bâkî'nin Şair Tezkireleri ve Biyografik Kaynaklardaki Ünvanları

Kınalızâde Hasan Çelebi (Tezkiretü's-şu'arâ):	"Sultân-ı şâ'irân-ı memâlik-i Rûm"
Sâdıki-i Kitabdâr (Mecmaül-havâs):	"Melikü's-şu'arâ"
Nev'izâde Atâi (Hadâ'iku'l-hakâ'ik fi tekmileti's-şakâ'ik):	"Sultânü's-şu'arâ"
Kâtib Çelebi (Fezleke):	"Sultânü's-şu'arâ"
Mehmed Tevfik (Kâfile-i şuarâ):	"Melikü's-şu'arâ", "sultân-ı şu'arâ-yı Rûm", "seyyid-i şu'arâ-yı Rûm", "imrû'l-kays-ı Türk"
Faik Reşad (Eslâf):	"Melikü's-şu'arâ"

Bâkî, yaşadığı süre boyunca padişahların ve devlet ricâlinin iltifatlarını ve hâmîliğini kazanmıştır. Bu sayede birçok ihsana sahip olan Bâkî, devlet içerisindeki yerini korumakla kalmamış, bulunduğu makamları da birer birer aşmış, ilmiye sınıfının en üst makamlarından biri olan Anadolu ve Rumeli kazaskerliğine kadar yükselmiştir.

Bâkî'nin edebî anlamda aldığı en büyük ihsan ise "sultânü's-şu'arâ" unvanına layık görülmesidir. Bâkî bu unvanı tezkire müellifleri, mecmua derleyicileri, şairler, komisyon (şiiri değerlendiren araçlar) ve hâmîleri vasıtasıyla, dönemim tüm edebî muhitlerinden almıştır. Bâkî'nin asırlar içerisinde kendisiyle özdeşleşen bu ünvana layık oluşunun ilk sebebi onun edebî yönünün gücüyle ilgilidir. Bununla beraber, Bâkî'nin şiiri her yönüyle hâmîlerinin sanat zevki ve anlayışı doğrultusunda; edebî geleneğin ve döneminde bulunduğu tüm edebî mahfil ve muhitlerin takdir edeceği bir biçimde olması, bu unvanı almasına neden olan bir diğer faktörü oluşturur. Bu anlamda Bâkî'nin çevresindeki kişilerin ve hâmîlerinin devletin dinî görüşünü temsil eden ehl-i sünnet ve Nakşî geleneğe bağlı kişilerden oluşması, Bâkî'nin dinî ve tasavvufî içerikteki şiirlerini belirleme noktasında önem arz etmiştir. Bâkî, gerek vazifesi gerekse de içinde bulunduğu çevre ve dönem etkisiyle şiirlerinde tasavvufun heterodoks anlayışlarını yansıtan düşüncelerden kaçınmış; ortodoks İslâm anlayışını temsil eden ehl-i sünnet ve Nakşî geleneğin tasavvuf yorumlarını esas almıştır. Bâkî'nin şiirlerindeki bu tutumu, onun "sultânü's-şu'arâ" ünvanına layık görülmesinde önemli bir etkidir.

Bâkî'nin Mührü

Bâkî'nin biyografisi hakkında bilgi veren bazı eski kaynaklarda, mahkeme hükümlerinde kullandığı mühründen kısaca bahsedildiği ve mührüne kazanmış Farsça bir beytin olduğu ifade edilir. Bâkî'nin mührü hakkındaki ilk bilgiler Nev'izâde Atâî'nin, *Şakâ'ik zeyli*'inde geçmektedir: "*İsm-i şerîfleri Mahmûd olmak mesmû'dur. Lâkin imzâlarında 'Abdu'l-bâkî yazup, nakş-ı nigîn-i hâtemleri bu beytdür...*" (Donuk, 2017:1174).

Şair tezkirelerinde Bâkî'nin mührü hakkında XIX. yüzyıla kadar herhangi bir kayıt yoktur. XIX. yüzyılda kaleme alınan *Mecmuatü't-terâcim* isimli tezkirenin müellifi Mehmed Tevfik Efendi, Bâkî'nin mührü ve mühründe bulunan beytin kaynağı hakkında şu önemli bilgileri vermektedir: "*Nakş-ı nigîn-i hâtemleri Mevlânâ Câmî Hazretleri'nin bu beytleridir...*" (Zübeyiroğlu, 1989: 37).

Fuad Köprülü *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki "Bâkî" maddesinde, Bâkî'nin mührü ve mühründeki Farsça beyit hakkında şu ifadelerde bulunur: "*Şahsî mührüne fânîst cihân derô vefâ nîst - Bâkî heme ôst cumle fânîst' beyitini kazdırmış olan şâir...*" (Köprülü, 1993:247).

Bâkî'nin bahsi geçen kaynaklarda mührünün basılı olduğu bir evrak, mektup, yazma eser vb. bir argümanın bilgisi ise mevcut değildir. Bâkî'nin *Hayâtu'l-kulûb bi-rivâyâti Ebî Eyyûb* adlı eserinin, 2022 yılında *Gönüllerin Dirliği: Ebu Eyyub El-Ensârî'nin Hadis Rivayetleri (Hayâtu'l-Kulûb Bi-Rivâyâti Ebî Eyyûb)* ismiyle yayımlanan neşrinde bir mühür görseli bulunmaktadır. Fakat mührün içeriği hakkında bir bilgiye rastlanmamaktadır. İlgili mührün içeriği itibarıyla şair Bâkî'ye ait olma ihtimali, biyografik kaynaklardaki kayıtlara göre mümkün görünmemektedir. İsmi geçen neşrin ön kapak görselinde kullanılan mühür şu şekildedir:

Resim 1. *Gönüllerin Dirliği: Ebu Eyyub El-Ensârî'nin Hadis Rivayetleri (Hayâtu'l-Kulûb Bi-Rivâyâti Ebî Eyyûb) Adlı Eserin Ön Kapağında Bulunan Mühür*

Gönüllerin Dirliği: Ebu Eyyub El-Ensârî'nin Hadis Rivayetleri (Hayâtu'l-Kulûb Bi-Rivâyâti Ebî Eyyûb) adlı eserin ön kapağında yer alan bu mührün içeriği ise şu şekildedir:

"el-Mütevekkil 'ale'l-Meliki'l-Ahâd 'Abdulbâkî bin Muḥammed el-Fakîr"

Bâkî'nin çeşitli kaynaklarda anılan mührü hakkındaki yaptığımız araştırmalarda, mührün basılı olduğu bir esere ulaşmış bulunuyoruz. Tespit ettiğimiz bu mührün içeriği, biyografik kaynaklardaki ve şair tezkirelerindeki ifade edilen mührün içeriği ile örtüşmektedir. Mührün basılı olduğu bu eser, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Reisülküttab Mustafa Efendi koleksiyonu, nr. 1018'deki, vr. 176b'de yer almaktadır:

Resim 2. Bâkî'nin Mührü

Bâkî'nin mühründe şu beyit mevcuttur:

*"Fânîst cihân derô vefâ nîst
Bâkî heme ôst cumle fânîst
el-'İzzetü ve'l-Beḳâ'ililâh"*

(Cihan fânidir, onda vefa yoktur.

Bâkî olan yalnız O'dur. O'ndan başkası fânidir.

İzzet ve beka Allah'ındır.)

Bâkî'nin mührüne kazınmış olan bu beytin kime ait olduğu hususunda ise net bir bilgiye ulaşmamakla beraber, şu mülahazalarda bulunmakta fayda görüyoruz: Bâkî'nin mühründeki beytin ikinci mısrasında yer alan "Bâkî" ibaresi, şairin mahlasını çağrıştıracak bir biçimde kullanılmış olsa da Bâkî'nin kaleme almış olduğu şiirlerde mühründeki beyte rastlanmamıştır.

Bâkî'nin mühründeki beytin kime ait olduğu hakkında ilk ve tek bilgiyi veren isim Mehmed Tevfik Efendi'dir. Mehmed Tevfik Efendi'nin tezkiresindeki ifadeye göre Bâkî'nin mührüne kazınmış olan beyit, Mevlânâ Câmî (Molla Câmî)'ye aittir (Zübeyiroğlu, 1989:37). Bu ifadelerden hareketle, Bâkî'nin mühründeki beytin Molla Câmî'ye ait olması, kanaatimizce son derece önem arz etmektedir. Bu önem, Bâkî'nin Molla Câmî'den alacağı bir beyti mührüne kazdırmasından öte, Bâkî'nin edebî, fikrî, dinî ve tasavvufî manadaki kimliği hakkında önemli ipuçları ihtiva edecek olmasıyla ilgilidir. Bir diğer ifadeyle, Bâkî'nin verdiği hükümlerde kullandığı mühürde, kendi beyitlerinden ziyade Molla Câmî'ye ait bir beytin olması, ona verdiği değeri ve önemi göstermektedir. Nitekim dinî ve tasavvufî düşüncenin her beyte hâkim olduğu bir gazelinin son beytinde "devrin Câmî'si" olduğunu ilan eden Bâkî'dir:

Cihânı câm-ı nazmum şî'r-i Bâkî gibi devr eyler

Bu bezmün şimdi biz de Câmî-i devrânıyuz cânâ g. 13/5 (Küçük, 2019:109)

Bâkî'nin mühründeki beyit hakkında yaptığımız araştırmalarda ulaştığımız bir diğer malumat ise beytin Bursa Pınarbaşı Mezarlığı'ndaki XIX. yüzyıla ait bir Mevlevî mezar taşında yer almasıdır (Tek, 2006:26). Karamânî Mustafa Rüşdî Dede'nin mezar taşına kazınmış olan bu beytin, onunla yakın bir dönemde yaşamış Mevlevî hattat Mehmet Hulûsi Yazgan tarafından icra edilmesinin de dikkate değer olduğu düşüncesindeyiz. Bununla beraber mührü kazınan beytin kaynağı hakkında bilgi veren tek tezkire *Mecmuatü't-terâcim*'in müellifi Mehmed Tefkîk Efendi'nin de yukarıdaki yer alan isimlerle yakın bir dönemde yaşamış olması ve bir mesnevî-hân olarak bilinmesi dikkat çekicidir (Bilgin, 2014:85).

Bâkî'nin mühründeki beytin kaynağı hakkında ilk ve tek bilgiyi vermesi nedeniyle şu an için en güvenilir kaynak Mehmed Tefkîk Efendi'nin ifadeleridir. Bu ifadelere göre ise beytin sahibi Molla Câmî'dir. Nakşibendîliğin Anadolu ve Rumeli'deki yayılımında, fikirleriyle gerek şairler gerekse de dinî anlayışlar üzerinde önemli bir tesir alanı oluşturan Molla Câmî'nin, Bâkî'nin dinî ve tasavvufî düşüncesinin mahiyeti hakkında ipuçları taşıdığı söylenebilir. Bununla beraber, mühründeki beytin dinî ve tasavvufî bir muhteva taşınması, çeşitli tasavvufî zümreler tarafından da zikredilmiş olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Bâkî'nin Şiirlerinde Tasavvuf

Bâkî, dinî ve tasavvufî düşüncüyü yansıtan çok sayıda şiir kaleme almıştır. *Bâkî Divanı*'nda tasavvufî düşüncüyü doğrudan ifade eden birçok şiir örneği olmasının yanı sıra; remiz kullanımı vasıtasıyla sağlanan tasavvufî muhtevanın olduğu birçok şiir örneği de mevcuttur. Bâkî'nin her iki yönüyle şiirlerinde ele aldığı tasavvufî konuları, çoğunlukla remiz ve sembol kullanımı vasıtasıyla sağladığı görülür. Bâkî'nin şiirlerindeki kelime kullanımı dikkatle incelendiğinde, tasavvufun zengin remiz lügatinden birçok örnekle karşılaşmak mümkündür. Bu hususiyet Bâkî'nin şiirlerini çok çağrışımlı bir anlam düzeyine erdirmiştir.

Bâkî'nin şiirlerindeki çok çağrışımlı dil kullanımı hakkında Prof. Dr. Muhsin Macit şu ifadelerde bulunur: "*Baki, sözün çağrışım gücüne itimat eder ve âdetla kelimelerle oynar. Tam bir çağrışım ustasıdır... Baki, mecaz-hakikat ilişkisinin sınırlarını belirlemenin neredeyse imkânsız olduğu tasavvuf sembolizminden aktardıklarıyla söylediklerine tevil (yorum) potansiyeli katarak mana bakımından da beyitlerine derinlik kazandırır. Özellikle tasavvufî sembolizmin divan şiirinin bezme (işret ve eğlenceye) dair lügatine aktarımıyla oluşan çok katmanlı dilini ustalıklı kullanır*" (Macit, 2021:35-36).

Bâkî'nin şiirlerindeki bu çok katmanlı anlam yapısında, kelime, remiz, mazmun ve mefhumlar klasik Türk şiirinin lügatine dair incelendiğinde beytin birinci/sözlük anlamı öne çıkarken; beytin kelime, remiz, mazmun ve mefhumlarının tasavvufî istilâhlar (istilâhat-ı sūfiyye), remizler ve semboller göz önünde tutularak incelendiğinde ise mecazi/tasavvufî anlam ortaya çıkmaktadır. Bâkî'nin şiirlerindeki bu hususiyet aynı zamanda "mecaz hakikatın köprüsüdür" anlayışının da uygulaması mahiyetindedir. Bâkî'nin kaleme almış olduğu şu beyit, şiirlerindeki tasavvufî muhtevanın mahiyetini belirleme noktasında ve şiirlerinin çok katmanlı hususiyetini göstermesi açısından poetik bir değer taşımaktadır:

Sakın mey dirsem ey zâhid mey-i engûrı fehm itme

Hüner esrâr-ı ma'nâ anlamakdur lafz-ı muğlakdan g. 366/4 (Küçük, 2019:327)

Bâkî'nin yukarıdaki beyitte edebî gelenek doğrultusunda "zâhid" olarak belirlediği muhatabın, beytin bağlamı ve çağrışımı göz önüne alındığında "şârih'e işaret ettiği anlaşılmaktadır. Bâkî, şiirini açıklayıp değerlendiren kimseye seslenerek, şiirinin kapalı ve anlaşılması güç olan dilini (*lafz-ı muğlak*) anlamının ve şerh etmenin yolunu, mananın sırlarını (*esrâr-ı ma'nâ*) anlamaktan geçtiği vurgusunu yapmaktadır. Bu mana sırları ise şarabın (*mey*) bilinen şarap (*mey-i engûrı*) olmadığı bir anlam boyutunda saklıdır. Bir diğer ifadeyle, şiirin mecazi anlamını oluşturan tasavvufî anlam, Bâkî'nin şiirlerinin asıl kastettiği manayı oluşturur. Bâkî'ye göre bu anlam boyutunu anlayabilmek veya tasavvufî remiz ve sembollerini kavrayabilmek ise gerçek "hüner"dir. Bâkî'nin kendi ifadesiyle poetikasını belirlediği bu beytin ihtiva ettiği anlamı, çeşitli tasavvufî şahsiyetlerin ifadelerinde de görmek mümkündür. Bâkî'den yaklaşık üç asır önce yaşamış olan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin şu ifadeleri, Bâkî'nin yukarıdaki beytiyle

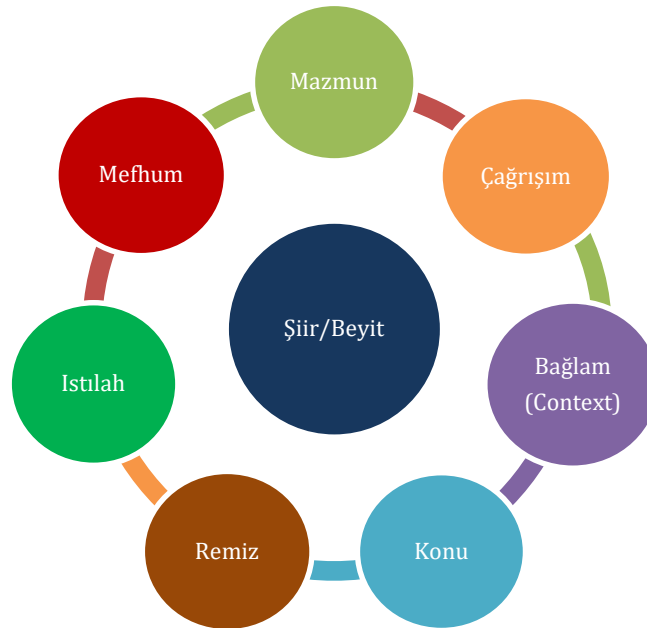
aynı anlam doğrultusundadır: “Sarhoşuz ama üzüm suyundan değil. Senin hayaline gelen her şeyden uzağız” (Gençosman, 1974:180).

Bâkî ile aynı sırada yaşamış tezkire yazarı Latîfî'nin tasavvufî şiirin bazı hususları hakkındaki şu ifadeleri, Bâkî'nin yukarıdaki beytinin adeta nesir dilindeki ifadeleri olmakla birlikte, dönemin edebî anlayışlarını ve hususiyetlerini göstermesi açısından da önem arz etmektedir: “*Aslında şâirlerin mecazî şiir örtüleri ve gerçeği iltibaslarında def, ney, sevgili ve şarabı gösteren ibare ve istiareler gelirse, görünüşüne bakıp bunları şarab, dilber, kol ve boy övgüsü olarak düşünmemek lazımdır. Tasavvuf ve gerçek bilenlerin dilinde her sözün bir mânâsı, her ismin bir müsemması, her sözün bir tevilî ve her tevilin bir temsili vardır*” (İsen, 1990:9).

Bâkî Divanı'ndaki şiir dilinin çok çağrışımlı kullanımı, Bâkî'nin şiirlerini -anılageldiği üzere- dünyevî ve rind-meşrep de kılmakta; tasavvufî unsurların remiz ve sembollerle verildiği derin bir şiir anlayışına da işaret etmektedir. Bâkî'ye göre şiirindeki asıl kastedilen anlam ise ikinci anlamı oluşturan mecazi ve tasavvufî olandır. Bâkî'nin çeşitli birçok şiirindeki bu hususiyet, sebk-i hindî üslubunun derin ve girift hayallerine dayanan soyut anlam esasına işaret etmektedir. Riyâzî'nin tezkiresindeki ifadelerle göre, Bâkî'nin kaleme almış olduğu şiirlerin İran ve Hindistan saraylarında ilgi görüp beğenilmesi (Açıkgöz, 2017:83-84), sebk-i hindî üslup anlayışının tezahürü olarak açıklanabilir.

Tasavvufî muhteva içeren şiirlerin şerhinde “tevil” hususu önem arz eden konuların başında gelmektedir. “Sözü çevirme, söze ayrı mana verme” anlamına gelen tevil (Devellioğlu, 2015:1285), özellikle medrese eğitilmiş klasik divan şairlerinin kaleme almış olduğu şiirlerdeki tasavvufî ıstılah, remiz ve sembollerini açıklama noktasında başvurulan bir yöntemi teşkil eder. Şiirlerdeki kelimelerin gerek sözlüksel gerekse de tasavvufî terimler açısından oldukça zengin oluşu, şiirin birçok çağrışıma olanak sağlamasını mümkün kılmaktadır. Bu noktada araştırmacının şahsi çağrışımlardan uzak durarak, akademik ve bilimsel kriterlere uygun bir şerh metodu izlemesi, şiirlerdeki kastedilen tasavvufî manayı ortaya çıkarma noktasında önem arz etmektedir. Şiirdeki mecazlar doğru tespit edilemezse varılan sonuç objektif olmayacak; her “şarap” geçen beyitte, ilahi aşk bulmak gibi bir yanılgıya düşülecektir (Şenödeyici, 2013:3-4).

Şiirin gerçek manada tasavvufî muhteva içerip içermediği ancak belli ölçütlerle sağlanabilir. *Bâkî Divanı*'ndaki tasavvufî muhtevaya sahip şiirlerin tespiti noktasında göz önünde bulundurduğumuz bu ölçüt ve unsurlar şu şekildedir:

Şekil 2. Bâkî Divanı'ndaki Tasavvufî Şiirlerin Tespitinde Kullanılan Ölçütler

Bâkî Divanı'ndaki tasavvufî düşünceye konu olabilecek şiirler tespit edilirken, beyitlerdeki mazmun, çağrışım, bağlam (context), konu, remiz, istilah ve mefhum olmak üzere 7 unsur göz önünde tutulmuştur. Bu doğrultuda *Bâkî Divanı*'nda tespit ettiğimiz tasavvufî muhteva ve unsur içeren şiirler şu şekildedir:

Tablo 5. *Bâkî Divanı*'ndaki Tasavvufî Şiirler

Bâkî Divanı'ndaki Tasavvufî Şiirlerin Divandaki Numaraları
Kasideler: 15; 22; 23 Musammatlar: 1; 2; 4; 5; 6; 7; 8; 9 Gazeller: 1; 2; 3; 10; 11; 12; 13; 15; 18; 24; 25; 26; 27; 28; 29; 30; 31; 32; 38; 43; 51; 52; 54; 57; 58; 59; 60; 61; 62; 63; 64; 65; 66; 67; 68; 69; 71; 72; 73; 74; 76; 77; 82; 87; 91; 93; 94; 95; 96; 97; 99; 100; 104; 105; 106; 107; 110; 116; 118; 120; 122; 123; 125; 127; 128; 129; 132; 134; 136; 137; 138; 140; 141; 144; 146; 148; 151; 152; 157; 160; 162; 164; 166; 171; 172; 173; 181; 182; 184; 191; 192; 195; 198; 203; 206; 208; 211; 213; 214; 216; 217; 218; 220; 221; 223; 225; 232; 233; 234; 235; 237; 238; 239; 243; 244; 250; 251; 255; 256; 258; 260; 264; 267; 271; 273; 275; 277; 281; 284; 288; 289; 290; 291; 292; 293; 298; 299; 300; 303; 304; 307; 308; 309; 310; 312; 315; 316; 317; 318; 320; 321; 322; 324; 326; 327; 330; 331; 332; 333; 339; 344; 346; 348; 349; 350; 351; 352; 354; 355; 360; 363; 365; 366; 367; 369; 370; 374; 376; 377; 381; 387; 388; 391; 397; 402; 403; 405; 406; 408; 410; 415; 416; 418; 420; 421; 423; 426; 427; 431; 432; 433; 438; 443; 445; 446; 447; 448; 451; 453; 454; 455; 456; 459; 465; 469; 475; 477; 483; 485; 488; 495; 496; 498; 500; 501; 503; 505; 509; 510; 511; 514; 519; 523; 525; 527; 528; 531; 545 Kıt'alar: 1; 4; 9 Matla'lar: 6 Farsça Şiirler: 1; 2; 3; 4; 5; 10

Tabloda da görüleceği üzere *Bâkî Divanı*'nda tasavvufî muhteva ve unsur içeren 250'nin üzerinde şiir tespit edilmiştir. Bu sayı *Bâkî Divanı*'ndaki şiirlerin yaklaşık %50'ye yakınının tasavvufî muhtevaya sahip olduğunu göstermektedir.

Bâkî Divanı'ndaki tasavvufî muhteva ve unsur içeren şiirler azımsanmayacak bir derecededir. Bir gazel şairi olarak bilinen Bâkî'nin tasavvufî muhtevaya sahip gazelleri ise 230'un üzerindedir. Bu da *Bâkî Divanı*'ndaki gazellerin yaklaşık %50'sinin tasavvufî muhteva ve unsur içerdiğini göstermektedir.

“Mana-ş-şi'r fi batni-ş-şâ'ir” (mana şairin karnındadır) sözü gereği, Bâkî'nin birçok şiirinde rastlanan tasavvufî unsurlar ister doğrudan tasavvufî muhteva kastedilerek, isterse de estetik bir kaygıyla kaleme alınmış olsun, Bâkî, tasavvufî anlayışın görüşlerine ve unsurlarına sayısız yadsınamayacak düzeyde olan şiirlerinde yer vermiştir.

Bâkî'nin Tasavvufî Şiirlerinden Örnekler³

Bâkî Divanı'ndaki incelediğimiz tasavvufî şiirleri konularına göre âlem ve insan; aşk; dinî mefhumlar; dünya ve dünya hayatı; kişiler; manevi hâller ve makamlar; mekânlar; musiki aletleri; tasavvufî tekâmül, eğitim ve seyr u sülûk süreci olmak üzere 9 başlık altında tasnif etmek mümkündür.

Âlem ve İnsan

Tüm sezgisel görüşlerin ana unsurunu oluşturan varlık ve varoluş konuları, tasavvufunda ana meselelerinden biridir. Tasavvufî düşüncenin varlığı ve varoluşu açıklama noktasında geliştirdiği kavramlardan biri hakikat-i Muhammediyye'dir. Hakk'ın zuhur ettiği en yetkin yaratılmış tecelli yeri olan hakikat-i Muhammediyye, Hz. Muhammed'in manevi şahsiyetidir. Allah'tan başka hiçbir şey yokken yaratılan bu manevi şahsiyet, bütün âlemlerin var olma sebebi ve gayesidir (Ögke, 2021:96).

Bâkî'nin kaleme almış olduğu aşağıdaki beyitte, Hz. Muhammed'in kusursuz nuru (*nûr-ı pâk-i Mustafâ*) mevcudatın aydınlanmasının ve görünür olmasının sebebi olarak ifade edilmiştir. Beytin bu muhtevası, tasavvufî düşüncenin hakikat-i Muhammediyye nazariyesine işaret etmekle birlikte, Bâkî'nin gazellerinde naat türünün söyleyiş tarzına yer verdiğini gösterir niteliktedir:

³ Bu bölümde incelenen gazeller, Dr. Öğr. Üyesi Kadir Güler'in danışmanlığında, Mustafa Moral tarafından hazırlanan “Bâkî Divanı'ndaki Bazı Gazellerin Tasavvufî Tahlili” adlı yüksek lisans tezinde şerh edilen gazellerin çeşitli ekleme, çıkarma ve düzeltmelerle yeniden gözden geçirilmiş hâlidir. bkz. Moral, M. (2024). *Bâkî Divanı'ndaki Bazı Gazellerin Tasavvufî Tahlili* (Yüksek Lisans Tezi) (Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Kadir Güler). Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kütahya.

Cihân rûşen ziyâsından mahabbet ol Hudâ hakkı

Çerâg-efrûz-ı âlem nûr-ı pâk-i Mustafâ ancak g. 234/6 (Küçük, 2019:245)

Bâkî'nin kaleme almış olduğu şiirlerde varlık, varoluş ve kozmogoni gibi çeşitli konuların, tasavvufî bakış açısıyla ele alındığı birçok beyte rastlamak mümkündür. Bu beyitlerdeki bazı tasavvufî remizler şu şekildedir:

Tablo 6. *Bâkî Divanı'nda Tasavvufî Remiz Kullanımı: Âlem ve İnsan*

Zülf (g. 30/1); temâşâ (g. 65/1); 'âlem-i 'ulv, mele'-i a'lâ (g. 74/5); ruh (g. 74/7); irâde (g. 93/8); nutk-ı cân-bahş, enfâs (g. 221/2); gurbet (g. 223/2; 415/1; 432/3); âyîne-i cemâl-i hakikat-nümâ, söz (g. 260/1); âyîne (g. 260/2); zuhûr (g. 260/3); 'âlem-i bâlâ (âlem-i ceberût) (g. 299/1); 'aks-i ruh-ı zîbâ (g. 299/3); nûr-ı a'zam (nûru'l-envâr) (g. 360/5); Nûr-bahşî, pertev-i envâr (g. 415/4); ebr-i bahâr (g. 418/2); bâtul, sûret-i Hak (g. 420/6); semâ (g. 446/3)

Aşk

Klasik Türk şiirinin ve tasavvufî Türk şiirinin en önemli konularından birini aşk oluşturur. Medrese eğitilmiş klasik divan şairinin ve tekke çevresindeki mutasavvıf şairin hemen her şiirinde aşk konusunu görmek mümkündür. Bâkî kaleme aldığı şiirlerde aşk konusunu en veciz ifadelerle işleyen şairlerin başında gelir.

Aşk, tasavvufî literatürde mecazi (insani) ve hakiki (ilahi) olmak üzere ikiye ayrılır. Mecazi aşk (insani), hakiki aşka giden yolda bir deneyiş veya bir duraktır. Allah ile bir olma zevki ancak hakiki (ilahi) aşk ile yaşanır (Pala, 2020: 38). Çünkü tasavvufî düşünceye göre sevebilecek tek varlık kusursuz olan Allah'tır. Gönüllerde O'nun aşkından başka bir aşk barınmamalıdır (Kara, 2021: 133). Bâkî, bu anlayışı yansıtan şu beytinde, insanın insana duyduğu mecazi aşkın hakikate giden yolda bir engel olduğunu şu şekilde açıklar:

Hakikat sırrına vâkıf degülsin

'Alâkan var ise 'aşk-ı mecâza g. 453/4 (Küçük, 2019:381)

Bâkî Divanı'nda örneklerini çoğaltabileceğimiz aşkın tasavvufî bir mahiyet taşıdığı beyitlerdeki tasavvufî kelime, remiz, ibare ve mefhumlar şu şekildedir:

Tablo 7. *Bâkî Divanı'nda Tasavvufî Remiz Kullanımı: Aşk*

Cân (g. 30/2); mahabbet (g. 234/1); nûrâniyyet, hâlet-i 'aşk (g. 299/2); harem-i vasl, mahabbet (g. 317/6); perde-i 'izzet, mahabbet şem 'i (g. 339/3); etvâr-ı 'aşk (g. 416/4); 'aşk-ı mecâz (g. 453/4); âşık-ı şeydâ (g. 3/1); 'âşık-ı bî-çâre (g. 3/5); rind-i gedâ (g. 93/7); 'âşık-ı şûrîde (g. 221/3); dil-i mecrûh (g. 223/1); 'âşıkân-ı gam-zede (g. 281/4); vuslat, mehcûr (hicran) (g. 132/4); zülf, dîvâne (g. 132/5); sîm-i eşk (g. 221/3); reh-i râstân (g. 281/1); âteş-i âh (g. 281/3); kûy-ı belâ (g. 281/4; 511/1); şarâb-ı 'aşk (g. 281/6); rahm, gevher, eşk (g. 303/1); 'işret-i bezm-i visâl-i yâr (g. 324/2); bezm-i belâ, nâle, âh (g. 365/5); gül, hezâr (g. 416/5); gam-ı dil-dâr (g. 432/5); 'âşık, dergâh-ı Hakk, niyâz (g. 446/1); âh u nâle (g. 446/2); üftâde (g. 446/4); bülbül, seher (vakt-i seher) (g. 453/1); nâlân, sûz (g. 453/5); kismet-i rûz-ı ezel (bezm-i elest), leked-kûb-ı melâmet (g. 519/4); bûy (g. 3/2); kâmet, cilve, pâdişeh (g. 93/3); hüsn-i edâ, pâdişeh (g. 105/5); cemâl (g. 132/3); pâdişeh, dil (g. 221/5); kâmet-i ra'nâ (g. 299/1); şîrîn-dehen (g. 374/1); Hâk-i cenâb-ı sâye-i perverdgâr (g. 416/2); gül, serîr (g. 453/1); mâh, yüz (dîdar) (g. 511/2)

Dinî Mefhumlar

Klasik Türk edebiyatı çeşitli birçok kaynak etrafında teşekkül etmiştir. Dinî ve felsefi literatür, Kur'an ayetleri ve hadisler, peygamber kıssaları ve mucizeleri gibi dinî konular bu kaynakların başında gelir (Levend, 2018:15). Şairler kaleme aldıkları şiirlerde dinî konuları ele almışlar ve çeşitli vesilelerle dinî unsurları kullanmışlardır. Beyitteki anlamı güçlendirmek, örneklemek ve pekiştirmek gibi işlevleri olan dinî unsurlar; teşbih, telmih, iktibas gibi çeşitli edebî sanatlar yoluyla şiirlerde sıklıkla kullanılmıştır.

Bâkî Divanı'nda birçok dinî unsura rastlamak mümkündür. Peygamber kıssaları ve mucizeleri; dinî ve tasavvufî şahsiyetler; Kur'an ayetleri, sure isimleri ve hadisler Bâkî Divanı'ndaki dinî unsurları oluşturur. Bâkî şiirlerinde ele alınan konuyu genellikle destekleme ve pekiştirme gayesiyle dinî unsurlardan sıklıkla yararlanmışlardır:

Sîne pür-şu'le-i şevk olsa dil-i Mûsî-vâr

Nâr zann eyledüğün nûr-ı tecellî görünür g. 74/4 (Küçük, 2019:146)

Bâkî Divanı'ndaki dinî unsurları şu şekilde gösterebiliriz:

Tablo 8. Bâkî Divanı'ndaki Dinî Unsurlar

Kıssaları ve Mucizeleri Anlatılan Peygamberler	Dinî ve Tasavvufî Şahsiyetler	Kur'ân Ayetleri, Sure İsimleri ve Hadisler
Hz. Âdem, Hz. Dâvûd, Hz. İsa, Hz. Muhammed, Hz. Mûsâ, Hz. Nûh, Hz. Süleyman, Hz. Yakûb, Hz. Yûsuf	Bilâl-i Habeşî, Ebû Hanîfe, Ferîdüddin Attâr, Hallâc-ı Mansûr, Hızır, Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Hz. Osman, Hz. Ömer, Mâlik bin Dînâr, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Molla Câmî, Şemseddin Kirmânî, Zünnûn-ı Mısırî	Ayetler: A'râf, 7/172; Bakara, 2/117; Furkân, 25/53; Rûm, 30/50; Sure İsimleri: Duhâ, 93; Feth, 48; Kalem, 68; Nûr, 24; Şems, 91 Hadis: "e'd-dâlü 'ale'l-hayri ke-fâ'il" (hayra vesile olan, hayrı işleyen gibidir)

Bâkî Divanı'ndaki dinî kelime, remiz, ibare ve mefhumlardan bazıları şu şekildedir:

Tablo 9. Bâkî Divanı'nda Tasavvufî Remiz Kullanımı: Dinî Mefhumlar

Şems-i duhâ, 'îd-i edhâ (g. 65/1); harem (Kâbe), lebbeky lebbeyk (g. 65/2); âb-ı zemzem (g. 65/3); cenâb-ı hazret, kible, sücûd (g. 65/4); Ka 'be (g. 65/5); dil-i Mûsî-vâr (g. 74/4); Tûr, tecelli (g. 132/3); firdevs-i a 'lâ, tûbâ, ravza-i cennet (g. 221/1); i 'câz-ı Mesîhâ (g. 221/2); zülfekâr-ı murtaşâ (g. 234/7); erkân-ı Ka 'be (g. 289/6); teşne-i kevser (g. 365/3); Yûsuf-ı sâni, Ya'kûb-sıfat (g. 405/5); ravza-i rıdvân u hûr (g. 420/3); huccâc, Hicâz (g. 446/2)

Dünya ve Dünya Hayatı

Tasavvufî düşünceye göre dünya ve dünya hayatı insanı Allah'tan uzaklaştırmasıyla ve gaflete düşüren vasfıyla öne çıkar. İnsan, dünya hayatındaki mal, menfaat, itibar, mevki, hırs, şan ve şöret gibi maddi unsurlarla Allah'tan uzaklaşarak gaflete düşer (Uludağ, 2016:112). Dünya ve dünya hayatındaki mal ve mülk gibi dünyevî unsurlar, tasavvufî terminolojideki Allah'tan başka her şey anlamına gelen mâsivâdan sayılmıştır (Üstüner, 2007:67). Bu sebeple, mutasavvıfın dünya ve dünya hayatını "halktan ayrılmış, Hakk'a bitişmiş" (halktan münkati', Hakk'a muttasıl) bir vaziyet içinde sürdürmesi gerekir (Abdulkerim Kuşeyrî, 2021:370).

Tasavvufî düşüncenin dünya ve dünya hayatına olan bu bakışı Bâkî'nin kaleme almış olduğu şiirlere de yansımıştır. Bâkî her ne kadar dünyevî ve haz-perver bir şair olarak kabul edilmiş olsa da şahsi mühründen şiirlerine varıncaya kadar dünyanın fâniliğini vurgulamış; mâsivâdan ve kesretten kurtulmayı telkin eden ifadelerle beyitlerinde yer vermiştir:

İlâhî tab'-ı Bâkîden rûsûm-ı gayrı mahv eyle

Ki aslâ kalmaya kalbinde nakş-ı mâ-sivâdan haz g. 223/6 (Küçük, 2019:237)

Bâkî Divanı'nda dinî ve tasavvufî mahiyetteki dünya ve dünya hayatı görüşünün işlendiği beyitlerde ekseriyetle hakîmâne bir üslup kullanılmıştır. Dünya ve dünya hayatının tasavvufî bir görüşle ifade edildiği beyitlerde, dinî ve tasavvufî çağrışımı sağlayan bazı kelime, remiz, ibare ve mefhumlar şu şekildedir:

Tablo 10. Bâkî Divanı'nda Tasavvufî Remiz Kullanımı: Dünya ve Dünya Hayatı

Zülf, gamze (kesret) (g. 30/5; 234/3; 339/1); mâ-sivâ (g. 223/6; 317/1); dünyâ (g. 275/5; 299/4); bâğ (g. 303/4); metâ'-ı dehr-i fâni (g. 360/4); bezm-i cihan (g. 418/4; 511/3, 5); dârü'l-gurûr (g. 420/4)

Kişiler

Tasavvufun kurumsallaştığı yerler olan tarikatların hedef kitlesi insandır. Tarikat eğitimi, insanın içsel gelişimini sağlamayı, davranış bozukluklarını gidermeyi ve insanın kemale ermesini gerçekleştirmeyi hedeflemektedir (Özköse, 2021:221). Bu süreç, tasavvuf yolunda öğretici seviyesine gelmiş bir zatın (pîr, şeyh, mürşit) gözetiminde ve onun etrafında teşekkül etmiş bir mekânda (tekke, zâviye, dergâh, hankah, ribat) yola (seyr u sülûk) giren isteklinin (mürit, tâlip, dervîş) gayretiyle tamamlanmaya çalışılır (Ceylan, 2005:30).

Seyr u sülûk sürecindeki bu kişiler, Bâkî'nin kaleme almış olduğu şiirlerde gerek doğrudan gerekse de tasavvufî sembolizmin bezme dair lügatinden yararlanılmak suretiyle söz konusu edilmiştir. Bu tasavvufî sembolizmde meyhane, tekkeyi; şarap, ilahi aşkı; şarabı sunan kişi ise mürşidi temsil eder (Pala, 2020:372).

Bâkî'nin kaleme almış olduğu aşağıdaki beyitte, tasavvufî sembolizmin bezme dair lügati ustalıkla kullanılarak, mürşidin bazı vasıflarına göndermeler yapılmıştır:

Meydür mihekk-i tecrîbe-i pîr-i mey-fürûş

'Arz eyle nakd-i kalbünü sâhib-'ayâre gel g. 303/3 (Küçük, 2019:287)

Tasavvufî remizler vasıtasıyla, beytin ilk mısrasında mürşidin (*pîr-i mey-fürûş*) tecrübe mihengi olarak ilahi aşk (*mey*) gösterilmiş; ikinci mısradaki ise ilk mısrayı destekler biçimde, kişinin kalbinin değerini sunmaya ilahi aşkı esas alan mürşide (*sâhib-'ayâr*) gelmesi çağrısında bulunulmuştur. Tasavvufî literatürde gönül ehli mürşidin isimlerinden biri sahib-i kalptir (Uludağ, 2016:304). Tasavvufî düşüncenin önem atfettiği konuların başında kalp tasfiyesi gelir. Mutasavvıflar kalbin ıslah ve imar edilmesine önem vermişlerdir. Çünkü onların görüşüne göre kalp, insanın Allah ile kuracağı iletişim vasıtası konumundadır (Küçük, 2021:49-50). Beytin tasavvufî manadaki bu tasavvuru sağlayan ibareler *mey*, *pîr*, *kalb*, *sâhib-'ayâr*dir. Bu ibarelerin "ıstılâhat-ı sûfiyye"deki anlamları ve beytin diğer anlamsal hususları göz önüne alındığında, bezm ortamının şarabı sunan sâkîsi, kalplerin imarını sağlayan mürşide dönüşür.

Tablo 11. *Bâkî Divanı'nda Tasavvufî Remiz Kullanımı: Kişiler*

'Ârif (g. 65/4; 74/2); dervîş (g. 74/6; 105/2; 289/5); abdâl (g. 105/2); erbâb-ı mahabbet, sofî (g. 105/3; 223/3); zâhid (g. 239/1); sâkî (g. 256/2); mürşid, pîr-i mugân (g. 281/1); bahr-i kâmil, insân-ı kâmil (g. 289/4, 7); dil-i dânâ (ârif) (g. 299/3); ehl-i dil (g. 303/2)

Manevi Hâller ve Makamlar

Tasavvufî ilimler hâllere ait bilgilerdir (Kelâbâzî, 2021: 143). Seyr u sülûk sürecinde kalıcı olmayan ani duygu değişimlerine hâl, hâlin sürekli ve kalıcı olmasına da makam denir. Tasavvufî gelenekte hâl ve makamların sayısı kesin olarak belirlenmemiş ve tasavvufî görüşler arasında farklılık arz etmiştir (Schimmel, 2018:24).

Bâkî Divanı'nda tasavvufî hâllere ve makamlara gerek doğrudan gerekse de tasavvufî remizler vasıtasıyla işaret eden çok sayıda beyit mevcuttur. *Bâkî Divanı'ndaki* tasavvufî hâl ve makamlara fenâ, cem, vuslat, rıza, kurb, terk, marifet, gaybet, feyz, vecd, ubûdiyyet, sekr, murakabe, şûrb, ittisâl, vahdet, tevhit, üns ve tefrika gibi özellikle Nakşî tasavvuf geleneğinin seyr u sülûk sürecindeki kavramlar örnek gösterilebilir.

Aşağıdaki beyitte üzerinde durulan tasavvufî hâli ve makamı "*feth*" ve "*bâb-ı genc-i iksîr-i fenâ*" ibareleri sağlamıştır. Tasavvufî terminolojide *feth*, sâlike zuhur eden kemal hâllerini ve kalp gözünün açılmasını (Uludağ, 2016:135); *genc*, ubûdiyyet, vuslat ve fenâ makamlarını (Şimşek, 2017:127); *iksîr*, insanı kemâle ulaştıracak ilahi tecelliye (Uludağ, 2016:183); *fenâ*, kendinden geçip Allah'ta fâni olmayı temsil eder (İbn Acîbe, 2022:57). Bu ibarelerin tasavvufî terminolojideki bu karşılıkları ve beytin bağlamı göz önüne alındığında, seyr u sülûk sürecinde belli bir merhaleye gelişin ifade edildiği anlaşılmaktadır:

'Aynuma almam zer-i hûrşîd ü dürr-i encümi

Feth olaldan bana bâb-ı genc-i iksîr-i fenâ g. 3/4 (Küçük, 2019:104)

Yokluk iksiri hazinesinin kapısından geçen kişi, güneşin altına (zer-i hûrşîd) ve yıldızların incisine (dürr-i encüm) bakmayacaktır. Tasavvufî ifadeyle, fenâ makamına gelen kişi kesretten arınmış olur. Bâkî, yukarıdaki beyitte tasavvufî terminolojideki karşılıkları bulunan kelimelerin dışında kullandığı ibareleri de tasavvufî bağlamı oluşturacak şekilde kullanmıştır. Beyitteki bu kullanıma örnek olan kelime ve ibareler “bâb” ve “zer-i hûrşîd ü dürr-i encüm”dür. Bâkî, sözü edilen makamın (fenâ) kişiye sağladığı dönüşümü “zer-i hûrşîd ü dürr-i encüm”den vazgeçmek olduğunu ifade ederek, göksel unsurların yüceliğine ve ulaşılmazlığına gönderme yapmış ve bu sayede fenâ makamının en yüce makam olduğuna işaret etmiştir. Bununla beraber, beyitteki tasavvufî bağlamı sağlayan diğer ibare kapı anlamına gelen bâb sözcüğüdür. Gerek İslâm sanatlarında gerekse de tasavvufî düşüncede sembolik anlamları ve çağrışımlarıyla önem atfedilen kapı, değişimi ve dönüşümü temsil eder. Kapıdan giren kişi bir şeyi kabul etmiş ve onun doğru yol olduğuna inanmış demektir (Kılıç, 2021:25).

Bâkî Divanı’nda örneklerini çoğaltabileceğimiz bu kullanımın olduğu beyitlerde kullanılan tasavvufî remizlerden bazıları şu şekildedir:

Tablo 12. Bâkî Divanı’nda Tasavvufî Remiz Kullanımı: Manevî Hâller ve Makamlar

Temâşâ (g. 65/1); Ka ‘be-i kûy-ı rızâ, kurb (g. 65/5); terk-i dünyî-i denî (g. 74/1); ma’ârif (g. 74/2); râh-ı vasl (g. 93/2); feyz (g. 93/7); bâg, ayş (g. 105/4); kulkul-i mey (g. 105/5); kûy-i yâr, haste (g. 148/3; 453/3); kazâ, rızâ (g. 234/5); harîm (g. 289/6); kenâr (g. 303/1); keyfiyyet-i sahbâ, hâlet (g. 307/3); mest-i müdâm (g. 307/7); basît-i hâk, bahr, çenber-i eflâk, bisât-ı kurb (g. 316/1); terk, keştî (g. 316/2); târîk-i Ka ‘be-i vasl (g. 316/5); şevk-i şem‘-i hüsn (g. 324/3); sohbet-i hâs, cân, cânân (g. 339/5); vasl-ı yâr (g. 360/1); leb (g. 374/1); ruh, zülf (g. 374/2); müjde-i vasl-ı nigâr, nesîm-i bahâr (g. 416/1); toz-gubâr (hâk) (g. 416/6); ruh, nûr-ı tecelli, zuhûr, âyîne, feyz-i nûr (g. 420/1); subh-ı visâl (g. 420/2); nergis-i mest, bende-i ser-efgende (g. 443/1); zülf, bende (g. 443/2); jende, terk (g. 443/4)

Mekânlar

Tasavvufî düşüncenin en önemli mekânını tekke (dergâh, âsitan, hankah, zâviye) oluşturur. Tekke, tarikat mensuplarının topluca ibadetlerini ve törenlerini gerçekleştirdikleri yerdir (Pala, 2020:112). Tasavvufî literatürde Allah’a yakınlık makamı olarak görülen tekke, tevazu ve dervişliğinde sembolü olarak kabul edilmiştir. Tasavvufî düşünceye göre tekkenin en önemli işlevini, zahirden bâtına ve mecazdan hakikate geçişi sağlaması oluşturur. Bu sebeple tekke tasavvufta kutsiyet atfedilen bir mekândır (Şimşek, 2017:42).

Bâkî Divanı’nda gerek doğrudan gerekse de tasavvufî remizlerin bezme dair lügati vasıtasıyla tekkenin çeşitli vasıfları konu edinilmiştir. Aşağıda yer alan beytin ilk mısrasında gönül kesretten ve mâsivâdan uzaklaşarak, dünyevî alakaları bırakmıştır (*bezm-i kesret*). İkinci mısradaki bunun yerine ikame ettirilen mekân ise tekke olmuştur (*tekye-i vahdet*). Kişi, dünyevî alakaları bırakarak, vahdet idrakinin kaynağı olan tekkeyi kendine mekân seçmiştir:

Bezm-i kesretten çekildi câm-veş Bâkî gönül

Tekye-i vahdetde ‘uzlet ihtiyâr itsem gerek g. 273/5 (Küçük, 2019:268)

Bâkî Divanı’ndaki örneklerini çoğaltabileceğimiz tekke hakkındaki tasavvurlarda kullanılan tasavvufî remizlerden bazıları şu şekildedir:

Tablo 13. Bâkî Divanı’nda Tasavvufî Remiz Kullanımı: Mekânlar

Mey-gede (g. 93/5); meclis (g. 208/1); bezm (g. 239/4); bezm-i şarâb (g. 256/1); tekye-i vahdet (g. 273/5); mey-gede, bezm-i safâ (g. 281/2); sadr-ı mey-hâne-i ‘irfân (g. 307/4); tekye (g. 376/4; 438/6); âsitan-ı yâr (g. 453/2)

Musiki Aletleri

İslâmî sanatların merkezinde tasavvuf vardır. Tekkeler asırlar boyunca güzel sanatların merkezi konumunda olmuştur. Usta-çırak ilişkisiyle şiir, hüsn-i hat ve tezhip gibi sanatların geliştiği tekkelerde, musikide önemli bir yere sahiptir (Baz, 2021:296-297). Zikir meclislerinde okunan ilahilerin dervişlere ait olması ve onları besteleyenlerin de tekke mensubu olması, tekkelerde musikiye olan yönelişleri artırmıştır (Kara, 2021:176).

Bâkî Divanı musiki âletleri, makamları ve terimleriyle en zengin divanlardan biridir. *Bâkî Divanı*'nda 17 farklı musiki aleti/enstrümanı çeşitli tasavvurlarla şiirlere konu olmuştur. Bu musiki aletlerinin kullanım yoğunluğu sırasıyla çeng (22), ney (19), saz (13), def (7), kös (7), çan (4), musikar (4), rebap (4), kanun (2) nakkare (2), tabl (2), tambur (2), ud (2), çingirak (1), kemançe (1), nefir (1), şeş-hâne (1) şeklindedir (Moral ve Güler, 2024:24).

Bâkî Divanı'ndaki musiki aletleri arasında özellikle çeng, ney, rebap, kanun, tambur, ud ve kemançe tasavvufî literatürde ve Nakşî tasavvuf geleneğinde önemli sembolleri içeren ve tekke musikisinde sıklıkla kullanılan çalgılardır.

Bâkî Divanı'nda tasavvufî unsur olarak kullanılan musiki aletlerinin ele alındığı bazı beyitler şu şekildedir:

Tablo 14. *Bâkî Divanı'nda Tasavvufî Remiz Kullanımı: Musiki Aletleri*

Çeng (g. 71/7; 86/4; 87/1; 193/2; 204/1); nây/ney (g. 208/4; 239/5; 358/6; 105/4); rebâb (g. 206/4; 365/5;); kânûn (g. 142/5; 538/2); tanbûr (g. 125/2; 484/4); ûd (g. 463/3); kemânçe (g. 2/4)

Tasavvufî Tekâmül, Eğitim ve Seyr u Sülûk Süreci

Seyr u sülûk, tasavvuf ve tarikata giren kimsenin manevi makamlarını tamamlayıncaya kadar geçirdiği sürece verilen isimdir (Muslu, 2021:329). Tasavvufî düşüncenin kendine has bir eğitim süreci olan seyr u sülûk, edebî eserlere en genel hatlarıyla şu şekilde yansımıştır: Bir müridin gözetiminde ve onun etrafında kurulan bir tekkede seyr u sülûka giren mürit; az konuşup, az yiyip, az uyuyarak (riyazet), mümkün olduğunca yalnızlığı tercih edip (inziva, itikaf, uzlet, çile), zamanının tamamını ibadet, düşünme (tefekür) ve hayatı ruhen denetlemekle (murakabe) geçirerek, şeytanın emrindeki arzu ve istekleriyle (heva, heves, nefis) giriştiği savaşı (mücadele) kazanmaya gayret eder (Ceylan, 2005:30).

Tasavvufî terbiyede gönül temizliği önem atfedilen konuların başında gelir. Şemseddîn-i Sivâsî'nin "*pâdişâh konmaz sarâyâ hâne ma'mûr olmadan*" sözü, tasavvufî geleneklerin gönül temizliğine verdiği önemin özeti mahiyetindedir (Süer, 2015:250). Tasavvufî düşüncede gönül, Hakk'ın nazar ettiği mahal ve ilahi cemalin en güzel surette tecelli ettiği yerdir (Uludağ, 2016:107). Allah'ın tecelli ettiği mahal olan gönlün mâsivâdan ve kesretten arındırılması gerekir (tasfiye-i kalp) (Muslu, 2021:365). Nakşî tasavvuf geleneğinde gönlün arındırılması, vukûf-ı kalbî ile sağlanır. Nakşibendiyye tarikatının 11 temel ilkesinden biri olan vukûf-ı kalbî, kalbe teveccüh etmenin ve mâsivâdan korunmanın yoludur. Temiz tutulan ve tevhit ile dolu olan kalpte, Allah'tan gayrısına yer yoktur (Yiğiterol, 2023:185-186).

Bu anlayışın yansımalarını Bâkî'nin kaleme almış olduğu birçok beyitte görmek mümkündür. *Bâkî Divanı*'ndaki 339. gazelin tümünde vukûf-ı kalbî süreci anlatılmaktadır. Bu süreç, kalbin mâsivâdan ve kesretten arındırılmasıyla başlar:

Dün gice dil hânesin bi'l-cümle tenhâ eyledüm

Kapu yapdum gayra kesretten müberrâ eyledüm g. 339/1 (Küçük, 2019:310)

Bâkî Divanı'nda seyr u sülûk sürecine dair tasavvurların olduğu beyitlerin diğer bir konusunu da nefis ve nefis tezkiyesi oluşturur. Tasavvufî bir terim olarak nefis, kulun kötü huyları ve çirkin vasıfları olarak tarif edilir. Nefis, kişinin en büyük düşmanıdır. Bu sebeple onu ezmek, kırmak ve yok etmek gerekir. Bunun içinde riyazet ve çile yapılarak, nefis terbiye edilmeye çalışılır (Uludağ, 2016: 274). Tasavvufî eserlerde nefsin sembolü ejderhadır. Nefis, tüm fonksiyonlarıyla ejderhaya benzetilir (Pekolca ve Sevim, 1991:199).

Bâkî'nin kaleme almış olduğu aşağıdaki beyitte, *halka-i ejder* ibaresiyle nefse işaret edilmiş ve nefsinin esareti altına giren kimsenin akıbeti sorgulanmıştır:

Halâs eyler mi şol câmi kimesne

Ki ana halka-i ejder ola cây g. 519/3 (Küçük, 2019:423)

Bâkî Divanı'nda seyr u sülûk sürecine işaret eden çok sayıda beyit mevcuttur. İncelediğimiz beyitlerde tasavvufî tekâmül, eğitim ve seyr u sülûk sürecindeki talim ve terbiye hakkında belli başlı bazı konular şu şekildedir: Tasfiye-i kalp ve vukûf-ı kalbî; ahlaki ve edep ile ilgili hususlar ve telkinler; nefis ve nefis tezkiyesi; mürşide intisabın gerekliliği; mürit-mürşit ilişkisine dair bazı hususlar; bazı ilahi bilgileri (vâridat) sırratmenin gerekliliği.

Bâkî Divanı'nda tasavvufî tekâmül, eğitim ve seyr u sülûk sürecini ihtiva eden beyitlerdeki tasavvufî bağlamı oluşturan kelime, remiz, ibare ve mefhumlar ise şu şekildedir:

Tablo 15. *Bâkî Divanı'nda Tasavvufî Remiz Kullanımı: Tasavvufî Tekâmül, Eğitim ve Seyr u Sülûk Süreci*

Gönül, hâk-i harîm-i âsitân, niyyet (g. 30/1; 65/3; 275/4); rızâ-yı Rabb-i a 'lâ (g. 65/4); nûr-ı tecelli (g. 74/4); sohbet, selâmet (g. 93/1); mey-i nâb (g. 93/4); ser-mâye-i sa'âdet (g. 93/6); dost, işâret (g. 93/9); derd, belâ (g. 105/1); himmet (g. 105/7); tabîb (g. 223/4); cevr ü cefa (celâl) (g. 234/2); renc-i taleb (g. 239/3); hâb (g. 256/3); ser-efrâz (ucb) (g. 275/2); şâd (g. 289/1); vasl, safâ-yı tab (g. 289/2); nesîm-i seher, derûn-ı perde-i esrar (g. 289/3); seyyâh-ı âlem (sefer) (g. 289/4); seyr-i makâmât-ı 'aşk, karâr (sükûn) (g. 303/5); nazar (g. 307/1); mâ-sivâ, ihsân niyâz (g. 317/1); hevâ, hirs, tama' (g. 317/3); şive-i rindân-ı kanâ 'at (g. 317/5); esrâr-ı gam, mahrem-i râz (g. 317/7); sebze-zâr-ı hüner (g. 349/1); feyz-i nûr-ı kıdem (g. 349/2); râh-ı hatâr-nâk (seyr u sülûk) (g. 349/5); nikâb, tarf-ı 'izâr (g. 365/1); irşâd (g. 374/4); eshâb-ı riya, istimdâd (g. 374/5); sabr (g. 405/1); keyfiyyet (vecd) (g. 405/2); esrâr (g. 405/3); 'aşk, sır (g. 405/4); nâme, rüzgâr (g. 416/3); bâde-i sâfî-sıfât (g. 418/1); rûh-ı mücerred (uzlet) (g. 418/3); reh-güzâr-ı fenâ (seyr u sülûk), seng-i belâ (akabe) (g. 420/7); künc-i 'uzlet (g. 432/2); hâl, vahdet, kesret (g. 432/4); câm-ı gurûr (ucb) (g. 511/4); nefis-i hod-rây (g. 519/1); ejdehâ-yı heft-ser (atvâr-ı seb'a) (g. 519/2)

Sonuç

Tasavvuf, nüfuz ettiği tüm coğrafyalarda bürokrasiden halka, halktan sanatçılara varıncaya kadar toplumun her kesimini etkisi altına almıştır. Tasavvufî düşüncenin toplumun her kesimini etkisi altına aldığı coğrafyaların başında Osmanlı sahası gelir. Kalemiye, ilmiye, seyfiye ve halk gibi Osmanlı toplum yapısının hemen her kesiminde tasavvufî dünya görüşünün izleri mevcuttur.

Tasavvuf, etkisi altına aldığı coğrafyalardaki şiir anlayışlarını da etkilemiş ve şekillendirmiştir. Tasavvufî düşüncenin tesir ettiği edebî sahalardan biri de Osmanlı sahası klasik Türk edebiyatıdır. Klasik Türk edebiyatının en önemli kaynaklarından biri olan tasavvuf, yüzyıllar boyunca gerek halk şiirinde gerekse de divan şiirinde önemli karşılıklar bulmuştur.

Osmanlı sahasındaki varlığını mutasavvif/tekke şairleri ve medrese eğitilmiş klasik divan şairleri vasıtasıyla asırlar boyu sürdürmüş olan tasavvufî düşünce, her iki tasavvufî şiir geleneğinin ayrı yöntem, amaç, teknik ve anlayışlarıyla şiirlere konu olmuştur. Hemen her şair tasavvufun çok çağrışımlı lügatinden ve zengin kültürel unsurlarından yararlanarak, şiirlerinde yeni mazmunlar oluşturmuşlardır.

Tasavvufî düşünceye ait konulara ve unsurlara şiirlerinde yer veren şairlerden biri de Bâkî'dir. Bâkî'nin şiirlerinde dinî ve tasavvufî muhtevanın olmadığı yıllar boyunca çeşitli birçok araştırmacının ve sanatçının hemfikir olduğu bir husustur. Bu değerlendirmelerin akademik yayınlardan, ortaöğretim ders kitaplarına varıncaya kadar ki doğal bir sonucu da Bâkî'nin kaleme aldığı şiirlerde dinî ve tasavvufî bir niteliğinin bulunmadığı olmuştur. Bâkî'nin şiirlerinde dinî ve tasavvufî muhtevanın olmadığına yönelik bu değerlendirmeler üzerine şu düşünceleri paylaşmakta fayda görüyoruz:

Şair tezkirelerinde ve diğer eski biyografik kaynaklarda, şairlerin şiirleri üzerine detaylı bir inceleme ve yeteli bir sayıda gazel şerhleri söz konusu olmadığından, bu eserlerde Bâkî'nin tasavvufî muhtevaya sahip şiirleri hakkında bir kayıt mevcut değildir. Bu durum, Bâkî'nin şiirleri üzerine günümüzdeki değerlendirmelerin yönünü de belirlemiş gözükmektedir. Bâkî'nin edebî kişiliği hakkında bilgi veren hemen her kaynakta, şiirlerinde dinî ve tasavvufî muhtevanın olmadığı ifade edilmiştir. Bu ifadelerin gerek içerik gerekse de söyleniş itibarıyla birbirinin devamı niteliğinde olduğunu gözlemlemek mümkündür. Başta Fuad Köprülü ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ın konu ile ilgili görüşleri, bir eleştiriye tabi tutulmadan kabul edildiği için, Bâkî'nin şiirlerinde tasavvufî muhtevanın olmadığına yönelik değerlendirmeler günümüze kadar gelmiştir. Bunun yanında araştırmacılar ve sanatçılar, Bâkî'nin şiirlerinde gözlemledikleri tasavvufî

unsurları, “sufiyâne tâbirler ve telâkkiler”, “sôfiyâne bir edâ”, “tasavvufî esaslar ve hikemî sözler”, “tasavvufî ilgili kelime ve terimler” ve “tasavvufî lügat” gibi ibarelerle ifade etmişler, Bâkî'nin şiirlerindeki tasavvufî remiz ve sembollerin varlığını kabul etmişlerdir. Fakat hükümlerinde Bâkî'nin şiirlerinde tasavvufî muhtevanın ve unsurların olmadığını ifade etmişlerdir.

Bâkî'nin şiirlerindeki tasavvufî muhteva hakkında yapılan benzer ve ısrarlı değerlendirmelerin, Bâkî'nin şiirleri üzerine yapılan şerh çalışmalarına da yansımış olduğunu söylemek mümkündür. *Bâkî Dîvânı*'ndaki 371. gazelin 9 kez, 192. gazelin 7 kez, 55. gazelin 4 kez farklı şerh çalışmalarına konu oluşu, bu benzer ve ısrarlı değerlendirmelere diğer bir örneği oluşturur. Şerh çalışmalarına konu olan gazellerin, *Bâkî Divanı*'ndaki dinî ve tasavvufî muhtevaya sahip gazellerden seçilmemesinin ve şerhe konu olan gazellerin tasavvufî ıstılahlar ve remizler açısından incelenmemesinin doğal bir sonucu da Bâkî'nin dünyevî bir şair olduğunu ifade etmek olacaktır. *Bâkî Divanı*'nın henüz %10'u şerh çalışmalarına konu olmuş ve tasavvufî açıdan tetkik edilmemiş olmasına rağmen, Bâkî'nin dinî ve tasavvufî muhtevaya şiirlerinde yer vermediği kanaatine varmak, düşündürücü bir husustur.

Bâkî'nin şiirlerinin dinî ve tasavvufî açıdan değerlendirilemeyeceğini ifade eden araştırmacıların bu duruma örneklerinden biri, Bâkî'nin münâcât, tevhîd ve na't gibi dinî içerikte manzumeler kaleme almamış olmasıdır. Bâkî'nin doğrudan münâcât, tevhîd ve na't gibi dinî içerikte manzumeler kaleme almamış olması, diğer nazım türlerinde de tasavvufî muhtevaya ve unsurlara yer vermeyeceği anlamına gelemez. Bunun yanında *Bâkî Divanı*'ndaki her nazım türünde bahsi edilen türlere örnek gösterilebilecek çokça söyleyiş mevcuttur. Bâkî, bu söyleyişlere gerek doğrudan gerekse de tasavvufun Allah'ı ve Hz. Muhammed'i sembolize eden zengin remizleri vasıtasıyla şiirlerinde yer vermiştir.

Bâkî'nin şiirlerinin dinî ve tasavvufî açıdan değerlendirilemeyeceğini ifade eden araştırmacıların bu duruma örneklerinden ikincisi ise Bâkî'nin zevke ve eğlenceye düşkün kişilik hususiyetleridir. Bâkî, herhangi bir tekkeye veya mürşide mensubiyeti bulunan ve münzevi hayat süren mutasavvıf bir şair değildir. Bâkî, medrese eğitilmiş klasik divan şairidir. Mutasavvıf şairin eğitimi, çevresi, hayat görüşü, vazifesi, şiirdeki yöntem ve amaçları, doğal bir biçimde medrese eğitilmiş klasik divan şairinden farklıdır. Her iki şair grubu da bu gibi sebeplerle farklı kişilik hususiyetleri sergiler. Bâkî'nin zevke ve eğlenceye düşkün mizacı, onun tasavvufî muhtevada şiirler kaleme almasına bir engel oluşturamaz. Dinî ve tasavvufî şiirler yalnızca seyr u sülûk sürecini deneyimleyen mutasavvıf şairler tarafından kaleme alınmamıştır. Medrese eğitilmiş klasik divan şairleri tasavvufun zengin lügatinden faydalanarak, şiirlerinde yeni mazmunlar oluşturmuşlar ve tasavvufun kültürel unsurlarından estetik bir kaynak olarak yararlanmışlardır.

Araştırmacıların ve sanatçıların değerlendirmelerinde gözlemlediğimiz bu hususlardan hareketle, Bâkî'nin şiirlerinde aranılan tasavvufî muhtevanın, mutasavvıf/tekke şairlerinin kaleme aldıkları şiirlerdeki tasavvufun heterodoks anlayışı olduğu düşüncesindeyiz. Bâkî'nin şiirlerinde tasavvufun bu yorumuna dair tasavvurlar, yoğun bir remiz ve sembol kullanımı vasıtasıyla söz konusu edilmiştir. Bununda en büyük nedeni şairin devlet ricâlindeki kimliği, çevresi ve dönemindeki bazı tasavvufî hareketlerdir. Bâkî'nin şiirlerinde rastlanan tasavvufî anlayış, daha çok tasavvufun ortodoks anlayışına dayanan Nakşî tasavvuf geleneğidir.

Bâkî'nin şiirlerinde dinî ve tasavvufî muhtevanın olmadığına yönelik bu değerlendirmelerin yanında, Bâkî'nin şiirlerinde tasavvufî muhtevaya ve unsurlara rastlanabileceğine dair önemli tespitlerde bulunan araştırmacılar olsa da bu değerlendirmeler yüzeysel bir nitelikte kalmış ve konunun tartışılabilmesi sağlanamamıştır.

Bâkî'nin tasavvufî şiirleri hakkında yapılan müstakil çalışmaların azlığı; etraflı bir çalışma mevcudiyetinin olmayışı; Tanzimat Dönemi'nden itibaren divan edebiyatına karşı takınılan mesafeli duruş; cumhuriyetin ilk döneminde farklı uzmanlık alanlarına sahip isimlerin yorumları ve yöneticilerin tasavvufa ve divan edebiyatına bakış açıları; araştırmacıların konuya dair kat'î, mesafeli ve yüzeysel yaklaşımları, Bâkî'nin şiirlerinde dinî ve tasavvufî unsurların olmadığına yönelik bir kanaate zemin hazırlamıştır.

Bâkî Divanı'ndaki şiirlerde mazmun, çağrışım, bağlam (context), konu, remiz, ıstılah ve mefhum gibi unsurlar dikkate alınarak tespit ettiğimiz 3 kaside, 8 musammat, 238 gazel, 3 kıt'a, 6

matla ve 6 Farsça şiir bütünüyle tasavvufi muhtevaya sahiptir. Bu da *Bâkî Divanı*'ndaki şiirlerin yaklaşık %50'ye yakınının tasavvufi muhtevaya ve unsurlara sahip olduğunu göstermektedir. *Bâkî Divanı*'ndaki bu şiirlerin dışında da tasavvufi muhteva ve unsur içeren çok sayıda beyte rastlamak mümkündür. Bâkî'nin tasavvufi muhtevaya sahip incelediğimiz gazellerinin konu, dil ve üslup ile ilgili bazı hususları şu şekildedir:

İncelediğimiz gazellerdeki tasavvufi muhtevayı oluşturan konular âlem ve insan; aşk; dinî mefhumlar; dünya ve dünya hayatı; kişiler; manevi hâller ve makamlar; mekânlar; musiki aletleri; tasavvufi tekâmül, eğitim ve seyr u sülûk sürecidir. Bâkî'nin dinî ve tasavvufi muhtevaya sahip gazellerindeki bu konuların yapılacak diğer çalışmalarla artması ise muhtemeldir.

İncelediğimiz gazelerde doğrudan tasavvufi muhtevanın anlaşıldığı beyitler olmakla birlikte, genellikle tasavvufi remizlere ve sembollere istinat ettirilen bir dil hâkimdir. *Bâkî Divanı*'ndaki tasavvufi muhtevaya sahip şiirlerin kelime kullanımında, tasavvufi kültürün zengin remiz ve sembollerinin olduğu birçok beyit mevcuttur. Bâkî, tasavvufun bu çok çağrışımlı lügatinden yararlanarak, şiirlerindeki tasavvufi muhtevayı soyutlaştırmış ve şiirini çok anlamlı bir düzeye taşımıştır.

Bâkî Divanı'ndaki tasavvufi şiirlerde, şairin üslubu genellikle didaktik ve telkin edici bir biçimde hakîmânedir. Bu üslup kullanımı aynı zamanda dinî ve tasavvufi şiirlerde ve sebk-i hindî tarzında sıklıkla karşılaşılan bir husustur. Bâkî, her ne kadar rindâne üslubun temsilcisi olarak kabul edilmiş olsa da bu rindâne üslup tasavvufi izler de taşımaktadır.

Şiir, şairin kimliğinden, çevresinden ve döneminden bağımsız düşünülemez. Bâkî'nin tasavvufi muhtevaya sahip gazellerinin şekillenmesi noktasında yetiştiği kültürel ortamın, vazifelerinin, çevresindeki kişilerin ve yaşadığı asırdaki bazı hadiselerin şair üzerinde etkili olması kuvvetle muhtemeldir. Bâkî'nin tasavvufi şiirlerini şekillendiren bu hususlar hakkında şu mülâhazalarda bulunmakta fayda görüyoruz:

Klasik Türk edebiyatındaki hemen her şairde görülen tasavvufi temayüller, Bâkî'nin kaleme aldığı şiirlerde de mevcuttur. Bâkî, medrese eğitimi alan klasik divan şairidir. Bu sebeple onun şiirlerindeki tasavvufi düşünce, mutasavvıf/tekke şairinin şiirlerinden farklı hususlara sahiptir. Bâkî'nin tasavvufi şiirleri, sezgisel/geleneksel tasavvuf yorumlarından (heterodoks) çok, genellikle kitâbî olan tasavvuf yorumları (ortodoks) doğrultusunda şekillenmiştir. Yûnus Emre, Aziz Mahmud Hüdâyî, Sun'ullah Gaybî gibi mutasavvıf şairlerin şiirlerindeki açık ve anlaşılır tasavvuf söyleyiş, Bâkî'nin şiirlerinde daha kapalı ve gizlidir. Bâkî'nin şiirlerinde tasavvufi düşünce genellikle remiz ve sembollerle söz konusu edilmiştir. Bu sebeple, şiirlerinin ilk anlamını oluşturan dünyevî konular, remiz ve semboller vasıtasıyla tasavvufi konulara dönüşür. Bâkî'nin şiirlerindeki bu hususiyet, ilk bakışta tasavvufi yönüyle anlamlandırılmamasına neden olmuştur.

Bâkî, şiirlerindeki tasavvufi anlamı mefhum, ıstılah, mazmun, remiz ve semboller vasıtasıyla ustalıkla derinleştiren klasik Türk edebiyatındaki ilk şairlerden biridir. Fuzûlî ve Hayâlî Bey gibi şairlerin şiirlerindeki tasavvufi muhteva, Bâkî'nin şiirlerindeki tasavvufi anlamdan daha açık ve anlaşılırdır. Bâkî'nin şiirlerindeki bu derin ve girift hayaller, onun sebk-i hindî üslubunun öncü isimlerinden biri olduğunu da gösterebilir.

Bâkî'nin şiirlerinde tasavvufi düşünceyi yansıtan konuları doğrudan vermeyip, derin ve kapalı bir şekilde ele alışının en büyük sebebi, şairin devlet ricâlindeki konumudur. Bâkî, kitâbî düşüncenin hâkim olduğu medrese eğitimi almış bir şairdir. Medrese eğitiminin ardından ilmiye sınıfı içerisinde üst düzey vazifelerde bulunan Bâkî, ulemâ sınıfına mensuptur. Bâkî'nin gerek yetiştiği ortam gerekse de vazifelerinde bulunduğu makamlar, Sünnî İslâm anlayışının hâkim olduğu müesseselerdir. Bâkî'nin içinde bulunduğu bu çevre, ehl-i sünnet İslâm anlayışını esas alan kişilerden oluşmaktadır. Bâkî'nin medrese hocaları, kasidelerini sunduğu kişiler ve hâmilere bu çevreye mensuptur.

Bâkî, heterodoks tasavvuf akımlarının devlet tarafından baskılandığı bir dönemde, Osmanlı bürokrasisinin üst düzey mevkilerinde bulunmuştur. Bâkî'nin bu ortamda doğrudan tasavvufi düşüncenin sezgiye dayanan heterodoks yorumlarını yansıtan şiirler kaleme alması beklenemez. Aksi taktirde Bâkî'nin devlet ricâlindeki yerini yıllar boyu korumuş olması ve üst düzey mevkilere

gelmesi söz konusu olamayacaktır. Bu duruma şairlerinden kaynaklı yaşadığı problemler örnek gösterilebilir. Bâkî, kaleme almış olduğu çeşitli beyitlerden dolayı bazı ithamlara maruz kalmıştır. Bunlardan birisi de şeyhülislâm Bostan-zâde Mehmed Efendi'nin kâfirlik ithamıdır. Bâkî'nin şairlik kimliğinden ötürü yaşadığı bu zorluklar, onun tasavvufî muhteva içeren şiirlerini de etkilemiştir. Bâkî, heterodoks tasavvuf anlayışını yansıtan şiirler kaleme almaktan kaçınmış ve bu anlayışı yansıtabilecek düşünceleri ise tasavvufî remiz ve sembollerle ustalıkla gizlemiştir.

XVI. yüzyılda Fuzûlî, Hayâlî Bey, Taşlıcalı Yahyâ gibi birçok önemli şair arasından Bâkî'nin "sultânü's-şu'arâ" ünvanına layık görülmesinde, sezgiye dayalı tasavvufun aşırı yorumlarından kaçınması ve bu anlayışa işaret eden konuları da tasavvufî remiz ve sembollerle ustalıkla soyutlaştırmasının önemli bir etken olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Bâkî, kitâbî İslâm anlayışı esasına dayanan müesseselerde vazifelerde bulunmuş ve ehl-i sünnet İslâm hassasiyetine sahip, tasavvufun aşırı yorumlarına karşı duran kişilerle münasebet kurmuştur. Bâkî'nin içinde bulunduğu bu çevrenin tasavvufî gelenekler içerisindeki karşılığı ise Nakşî tasavvuf anlayışıdır. Ehl-i sünnet hassasiyetini esas alan Nakşîbendiyye tarikatı, tasavvufun kitâbî yorumuna dayanan ortodoks anlayışını temsil etmektedir. Osmanlı bürokrasisi ile hemen hiçbir sorun yaşamayan Nakşî gelenek, tasavvufun heterodoks yorumlarını benimseyen çevrelere karşı mesafeli bir tutum içinde olmuştur. Nakşîbendiyye'nin bu ve benzer hususiyetleri, Osmanlı bürokrasisiyle yakınlık kurmasına sebebiyet veren etkenlerdendir. Bu durumun izlerini Cumhuriyet Dönemi'nde de gözlemlemek mümkündür. Özellikle 1950'lerden günümüze gelinceye kadar Nakşî anlayıştan etkilenen pek çok yönetici ve şair olmuştur. Necip Fazıl Kısakürek ve Sezai Karakoç gibi örneklerini çoğaltabileceğimiz şairler, Nakşî geleneğin tesiri altında olan şairlerdir.

Bâkî'nin dinî ve tasavvufî düşüncesinin mahiyeti hakkında fikir verebilecek bazı ipuçları, onun Nakşî tasavvuf geleneğine yakın olduğunu göstermektedir. Bâkî'nin kasidelerini takdim ettiği isimler arasında yer alan Rızâî Mahmud Baba Efendi, devlet ricâlinde etkisi bulunan Nakşî şeyhlerindedir. Bâkî'nin şahsi mühründeki beyit, Nakşî geleneğin izlerini taşır. Mehmed Tevfik Efendi'nin tezkiresindeki ifadeye göre Bâkî'nin mühründeki beyit Molla Câmî'ye aittir. Molla Câmî, Fâtih Sultan Mehmed tarafından Anadolu'ya davet edilen ve Osmanlı Devleti'nin dinî ve tasavvufî düşüncesi üzerinde etkili olmuş bir isimdir. Nakşî tasavvuf anlayışının Anadolu ve Rumeli'deki yayılımında öncü isimlerden biri olan Molla Câmî'nin dinî ve tasavvufî görüşleri, klasik Türk edebiyatındaki şairleri de etkisi altına almıştır. Bâkî, Sokullu Mehmed Paşa'nın isteğiyle tertip ettiği mensur eserlerinin tümünü, ehl-i sünnet hassasiyeti ve Hanefî mezhebinin esasları üzerine düzenlenmiştir. Bâkî'nin dinî ve tasavvufî şiirlerinde rastladığımız vukûf-ı kalbî, vahdet-i şuhûd, sohbet, terk, râbîta, teveccüh, sefer gibi örneklerini çoğaltabileceğimiz kavramlar, Nakşî tasavvuf geleneğinin önem atfettiği meseleleri oluşturur.

"Bâkî'de Tasavvuf Tasavvuru" adlı bu çalışma, Bâkî'nin tasavvuf kaynaklı şiirlerine bir giriş; şiirlerindeki tasavvufî muhtevanın mahiyetini belirleme ve şairin dinî ve tasavvufî kimliğine dair fikir verebilecek hususları tespit etme noktasında bir öneri niteliğinde değerlendirilebilir.

Ortaöğretim müfredatı ve ders kitaplarından, akademik yayınlara varıncaya kadar Bâkî'nin şiirleri tasavvufî yönüyle yeniden incelenmeli ve değerlendirilmelidir. Bâkî'nin şiirlerindeki tasavvufî muhtevayı ve unsurları tespit etme noktasında, tasavvufun zengin remiz ve sembol lügati göz önünde tutulmalı; beyitlerdeki mazmun, çağrışım, bağlam (context), konu, remiz, ıstılah ve mefhum gibi unsurlar dikkate alınarak şahsi çağrışımlardan uzak durulmalı; Bâkî'nin yetiştiği kültürel ortam, vazifelerinin gereksinimleri, çevresindeki kişiler ve yaşadığı asırdaki bazı tasavvufî hareketler, dinî ve tasavvufî yönüyle incelenip, bu unsurların şairin şiirleri üzerinde kuvvetle muhtemel oluşturacağı etkiler değerlendirilmelidir.

Sonuç itibarıyla, klasik Türk edebiyatının en önemli kaynaklarından biri olan tasavvuf, Bâkî'nin şiirlerine de konu olmuştur. Bâkî, mutasavvıf bir şair değildir. Bâkî'nin şiirlerindeki tasavvuf, medrese eğitilmiş klasik divan şairinin remiz ve sembol kullanımına dayanır. *Bâkî Divanı*'nın büyük bir kısmı tasavvufî muhtevaya sahiptir. Mensur eserlerinin tümünü dinî ve tasavvufî konulara ayıran Bâkî, şiirlerinde de daha derin ve gizli bir biçimde benzer tutumu sergilemiştir. *Bâkî Divanı*'ndaki gazellerin büyük bir kısmının şerh edilmesi sonucu ulaştığımız bu

kanaat, konuyla ilgili hâlihazırda devam eden diğer araştırmalarımızla desteklenmeye devam edecektir.

Etik Beyan

“Bâkî’de Tasavvuf Tasavvuru” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Abdulkerim Kuşeyrî. (2021). *Tasavvuf ilmine dair: Kuşeyrî risâlesi* (Çev: S. Uludağ). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Açıkgöz, N. (haz.). (2017). *Riyâzî Muhammed Efendi Tezkiretü’ş-Şu’arâ*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. Erişim Adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/54137,540229-riyazu39s-suarapdfpdf.pdf?0>
- Akın, M. (2023). Bâkî’nin “incinür” redifli gazelinin şerhi ve yapısal yönden incelenmesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (36), 560-582.
- Aktan, M. F. (2015). Bâkî’nin “Teşnedür” redifli gazelinin yapısal yöntemle incelenmesi. *The Journal of Academic Social Science*, (21), 409-427.
- Akyüz, V. (2022). Osmanlı’dan günümüze Türkiye’de dinî hayatın gelişimi. M. Eriş., vd. (Edt.), *Genel Hatlarıyla Türk Dünyası Uygarlık Tarihi* (C. 1., ss. 446-497). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Aldırmaz, V. (2016). Bâkî’nin “Gösterür” redifli gazelinin ontolojik inceleme yöntemi ile çözümlenmesi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (40), 273-286.
- Aycibin, Z. (2007). *Kâtib Çelebi Fezleke, tahlil ve metin* (Doktora Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aydın, A. (2011). Bâkî’nin bir gazelinin şerhi ve ses tekrarları açısından değerlendirilmesi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (6), 29-45.
- Aydın, A. (2017). Osmanlı Devleti’nin unvan sahibi divan şairleri. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 4(13), 534-565.
- Ayvazoğlu, B. (2021). *Aşk estetiği*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Bâkî. (2020). *Dîvân* (Çev: F. Öztürk). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bâkî. (2022). *Gönüllerin dirliği: Ebu Eyyub El-Ensârî’nin hadis rivayetleri (Hayâtu’l-Kulûb Bi-Rivâyati Ebî Eyyûb)* (1. Baskı). G. Taşkın, A. Atik ve G. Doğan Averbek (haz.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Banarlı, N. S. (1983). *Resimli Türk edebiyâtı târihi* (C. 1). İstanbul: MEB Yayınları.
- Bayram, Y. ve Erdemir, A. (2008). ‘Hazân Gazeli’ne farklı bir bakış. D. Eşitgin (Edt.), *Prof. Dr. Celâl Tarakçı Armağanı* (ss. 111-123). Ankara: Birleşik Yayınları.
- Baz, İ. (2021). Tasavvufun tesir halkası. K. Özköse (Edt.), *Tasavvuf El Kitabı* (ss. 293-299). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Bıçak, B. (2023). Bâkî’nin yek-avaz bir gazelinin şerhi. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (11), 654-663.
- Bilgin, A. A. (2014). Mehmed Tevfik Efendi’nin *Mecmûatü’t-Terâcim*’inin edebiyatı tarihimizdeki önemi. *İlmi Araştırmalar*, (17), 83-88.
- Bozkurt, K. (2017). Bâkî’nin şiirlerinde tasavvuf, aşkın ezeli boyutu ve güzellik. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(54), 22-35.
- Budak, A. (2018). *Bâkî ve estetiği*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Bursalı Mehmed Tâhir. (1972). *Osmanlı müellifleri* (C. 2). A. F. Yavuz ve İ. Özen (haz.). İstanbul: Meral Yayınevi.
- Cengiz, H. E. (1972). *Divan şiiri antolojisi*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Cengiz, H. E. (1982). *Açıklamalı-notlu divan şiiri antolojisi*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Ceylan, Ö. (2000). *Tasavvufî şiir şerhleri*. İstanbul: Kitabevi.
- Ceylan, Ö. (2005). *Böyle buyurdu sûfi: Tasavvuf ve şerh edebiyatı araştırmaları*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Ceylan, Ö. (2020). Tasavvufî şiirin poetikasına doğru: Tasavvufî istilah ve remizlerin poetik değeri üzerine. M. E. Harmancı., vd. (Edt.), *Divan toplantıları I: Mazmundan poetikaya* (ss. 98-101). Kocaeli: İKSAD.
- Coşkun, M., vd. (2016). *Gazel şerhleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.

- Çavuşoğlu, M. (2001). *Bâkî ve divânından örnekler*. İstanbul: Kitabevi.
- Dadaş, C. (2002). Osmanlı arşiv belgelerinde şairlere verilen câize ve ihsanlar. *Türkler*, 11, 748-757.
- Demirciler, A. Z. (2021). "Hazan Gazeli"nin belagat zemininde tahlili. *Türkoloji Dergisi*, 25(2), 89-119.
- Devellioğlu, F. (2015). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara: Aydan Yayıncılık A.Ş.
- Doğan, M. N. (2022). Bir metin arkeolojisi örneği: Bâkî'nin Hazan Gazeli Şerhi. H. Kaplan (Edt.), *Edebiyat Yazıları III: Bâkî Kitabı* (ss. 177-210). İstanbul: DBY Yayınları.
- Donuk, S. (haz.). (2017). *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti's-Şakâ'ik: Nev'izâde Atâyî'nin Şakâ'ik Zeyli* (C. 2). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Düzenli, P. (2005). Şeyhülislam Ebussuûd Efendi Fetvâları Işığında Osmanlı Sünniliği. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 259-286.
- Düzenli, P. (2012). *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvâları*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Eyüboğlu, İ. Z. (1972). *Bâkî*. İstanbul: Kitap Yayınları.
- Gençosman, M. N. (haz.). (1974). *Mevlâna'nın Rubailer* (C. 1). İstanbul: MEB Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (2014). *Bâkî*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (2020). *Tasavvuf meseleleri: Sorular ve cevaplarla*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Gözcü, L., vd. (2017). Bâkî'nin "Cânâ" Redifli Gazelinin şerhi ve yapısalılık açısından incelenmesi. *The Journal of Academic Social Science*, (45), 367-381.
- Güler, K. (2021). "Edebî bilgiler" ve "eski Türk edebiyatının kaynakları". *Ders Notları*.
- Güler, K. (2021). *43. şehir bizim Kütahya*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Güler, K. ve Yaşar, K. (2007). Dîvân şiirinde câize (Şâir-Patron-Hâmî ilişkisi) üzerine değerlendirmeler-I. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (18), 1-35.
- Güler, K. ve Yaşar, K. (2007). Dîvân şiirinde câize (Şâir-Patron-Hâmî ilişkisi) üzerine değerlendirmeler-II. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (19), 231-270.
- Güler, K. ve Yaşar, K. (2010). *Divan şiirinde câize*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Gültekin, H. (2010). Turup El Bağlayalar Karşuña Yârân "Saf Saf". *Erdem*, (56), 69-102.
- Gündüz, H. (2009). *Mehmet Nâil Tuman ve Tuhfe-i Nâil'si (İnceleme-Metin-İndex Sayfa 1-100)* (Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Güzeloğlu, H. (2017). Hayâlî ve Bâkî'de Tapşurdum Redifli gazellerin mukayesesi. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (33), 159-182.
- Horata, O. (1998). Necâti Bey'den Bâkî'ye "Döne Döne". *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 44-66.
- İbn Acîbe. (2022). *Sufilerin el kitabı: Mi'râcu't-teşevvüf ilâ hakâiki't-tasavvuf* (Çev: A. M. Özel). İstanbul: Ketebe Yayınları.
- İnalçık, H. (2018). *Osmanlı tarihinde İslâmiyet ve devlet*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İpekten, H. (2021). *Bâkî, hayatı, sanatı, eserleri, bazı şiirlerinin açıklamaları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İpşirli, M. (haz.). (1999). *Tarih-i Selânikî* (C. II). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İsen, M. (haz.). (1990). *Latîfî tezkiresi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kaplan, H. (2016). Bâkî'nin bir gazelinde ses-anlam ilişkisi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (36), 85-100.
- Kaplan, H. ve Macit, M. (2014). "Bâkî", *Türk edebiyatı isimler sözlüğü*. Erişim Adresi: <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/baki>
- Kara, M. (2021). *Tasavvuf ve tarikatlar tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karaismailoğlu, A. (1998). Bâkî'nin gazellerinde tasavvufî anlayış. *Yedi İklim*, 11(104), 60-62.
- Kayabaşı, B. (1997). *Kâf-zâde Fâ'izî'in Zübdetü'l-Eş'âr'ı* (Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Kelâbâzî. (2021). *Doğuş devrinde tasavvuf: Ta'arruf* (Çev: S. Uludağ). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kılıç, A. (2018). *Bâkî Divânı'ndan Elif ile biten gazellerin düşünce alanı merkezli (DAM) metin çözümleme yöntemine göre şerhi* (Yüksek Lisans Tezi). Yozgat Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat.
- Kılıç, F. (haz.). (2010). *Âşık Çelebi: Meşâ'irü's-Şu'arâ (İnceleme-Metin)*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Kılıç, M. E. (2017). *Sufi ve şiir*. İstanbul: Sufi Kitap.
- Kılıç, M. E. (2021). *Sûfî ve sanat (Makaleler-Konferanslar 2)*. İstanbul: Sufi Kitap.
- Kocatürk, V. M. (2016). *Büyük Türk edebiyatı tarihi: Başlangıçtan bugüne kadar Türk edebiyatının tarihi, tahlili ve tenkidi*. Ö. Ceylan (haz.). İstanbul: İKÜ Yayınevi.
- Kolçak, O. (2005). *Divan Edebiyatı'nın sırları*. İstanbul: Ders Kitapları A.Ş.
- Köprülü, M. F. (1993). "Bâkî", *İslâm ansiklopedisi* (C. 2). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kudret, C. (2017). *Divan şiirinde üç büyükler: Fuzuli, Baki, Nedim*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Kuşoğlu, M. O. (2012). *Sâdikî-i Kitâbdâr'ın Mecma'ü'l-Havâs adlı eseri (İnceleme-Metin-Dizin)* (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

- Kutlar Oğuz, F. S., Koncu, H. ve Çakır, M. (haz.). (2017). *Kâfile-i Şu'arâ*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. Erişim Adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56163,mehmed-tevfik-kafile-i-su39arapdf.pdf?0>
- Kutlu, Ş. (haz.). (1978). *Eski bilginler, düşünürler, şairler: Faik Reşat-Eslâf*. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser 65.
- Kutluk, İ. (haz.). (1997). *Beyânî Mustafa Bin Carullah Tezkiretü's-Şuarâ*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Küçük, O. N. (2021). Tasavvufta metot. K. Özköse (Edt.), *Tasavvuf El Kitabı* (ss. 48-60). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Küçük, S. (1995). Bâkî'nin şiirlerinde tasavvuf. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1-2), 133-136.
- Küçük, S. (2002). *Bâkî ve Dîvânı'ndan seçmeler*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Küçük, S. (haz.). (2019). *Bâkî Dîvânı*. Ankara: TDK Yayınları.
- Külekçi, N. (2002). *Bâkî*. İstanbul: Toker Yayınları.
- Levend, A. S. (2018). *Divan edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Macit, M. (2021). *Söz mülkünün sultanı Baki*. İstanbul: Muhit Kitap.
- Mengi, M. (1995). *Eski Türk edebiyatı tarihi (Edebiyat Tarihi-Metinler)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Moral, M. (2024). *Bâkî Divanı'ndaki bazı gazellerin tasavvufî tahlîli* (Yüksek Lisans Tezi). Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kütahya.
- Moral, M. ve Güler, K. (2024). Bâkî Divanı'ndaki musiki aletleri. *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 7(1), 14-25.
- Muslu, R. (2021). Seyr u Sülûk metotları. K. Özköse (Edt.), *Tasavvuf El Kitabı* (ss. 336-365). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Muslu, R. (2021). Seyr u Sülûk terimleri. K. Özköse (Edt.), *Tasavvuf El Kitabı* (ss. 329-336). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Naci, M. (1995). *Osmanlı şairleri*. C. Kurnaz (haz.). İstanbul: MEB Yayınları.
- Necatigil, B. (2016). *Edebiyatımızda isimler sözlüğü*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1998). Din ve düşünce. E. İhsanoğlu (Edt.), *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* (C.2., ss. 107-194). İstanbul: IRCICA.
- Ocak, A. Y. (2010). *Osmanlı sufiliğine bakışlar*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2021). *Osmanlı İmparatorluğu ve İslam: Bir imparatorluk bir din*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Okay, H. (2017). Bâkî'nin "Söylen Söylesün" Redifli gazelinin yapısalılık açısından incelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(4), 2291-2301.
- Onan, N. H. (1940). *İzahlı divan şiiri antolojisi*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Ögke, A. (2021). Sûflerin insan ve âlem telakkisi. K. Özköse (Edt.), *Tasavvuf El Kitabı* (ss. 94-98). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Özköse, K. (2021). Tarihî katların ortak unsurları. K. Özköse (Edt.), *Tasavvuf El Kitabı* (ss. 221-243). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Öztoprak, N., vd. (2021). *Eski Türk edebiyatı metin şerhi (14-16. Yüzyıllar)*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Özuygun, A. R. ve Baran, E. (2016). Bâkî'nin "Söylen Söylesün" redifli gazelinin şerhi ve yapısalılık açısından incelenmesi. Erişim Adresi: <https://core.ac.uk/download/pdf/153450084.pdf>
- Pala, İ. (2009). *Ortaöğretim için Divan şiiri*. Ankara: Gazi Meslekî Eğitim Merkezi Matbaası.
- Pala, İ. (2017). *Şahane gazeller 2 (Bâkî, Nefî, Nailî)*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Pala, İ. (2020). *Ansiklopedik Divân şiiri sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Pekolcay, N. ve Sevim, E. (1991). *Yunus Emre şerhleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Schimmel, A. (2018). *Tasavvuf notları* (Çev: D. Yabul). İstanbul: Sufi Kitap.
- Seyyid Abdullah el-Hüseynî. *Şerhu'l-Fevâ'idi'l-Gıyâsiyye*. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/323397>
- Solmaz, S. (haz.). (2018). *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâ'sı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. Erişim Adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56733,ahdi-gulsen-i-suarapdf.pdf?0>
- Sungurhan, A. (haz.). (2017). *Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiretü's-Şu'arâ*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. Erişim Adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55834,kinalizade-hasan-celebipdf.pdf?0>
- Süer, F. R. (2015). *Şemseddîn Sivâsî Dîvânı (İnceleme-Metin)* (Doktora Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Şahin, E. (2012). Klâsik Türk şiirinde Pâlehang ve Bâkî'nin Pâlehang konulu gazeli. *Journal of Turkish Studies*, 7(3), 2383-2392.
- Şahin, E. (2014). Bâkî Dîvânı'nda tasavvufî ve batınî kültür. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(33), 261-273.
- Şahin, E. (2018). Bâkî'nin "Sünbül" kasidesi şerhi. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, (Özel Sayı), 415-450.
- Şenödeyici, Ö. (2013). Makale mi? Risale mi? Ya da -kolay tasavvufî şerh makalelerine reddiye-. *Bercesta*, (131), 1-6.

- Şenödeyici, Ö. (2014). *Osmanlı şiiri şerhleri: Gazeller ve Güzeller Üzerine*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Şentürk, A. A. (2019). *Osmanlı şiiri antolojisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Şentürk, A. A. ve Kartal, A. (2018). *Eski Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Şimşek, S. (2017). *Tasavvuf edebiyatı terimleri sözlüğü*. İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Tâhirü'l-Mevlevî. (2021). *Bâkî hakkında üç risale*. E. Yavuz (haz.). İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (1977). *Edebiyat üzerine makaleler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tek, A. (2006). Mevlevîliğin Bursa'daki izleri. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(2), 1-27.
- Timurtaş, F. K. (1999). *Tarih içinde Türk edebiyatı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Tökel, D. A. (1996). Ontolojik analiz metodu ve bu metodun Baki'nin bir gazeline uygulanışı. *Yedi İklim*, 11(74), 53-59.
- Uludağ, S. (2016). *Tasavvuf terimleri sözlüğü*. İstanbul: Kabcacı Yayıncılık.
- Üstüner, K. (2007). *Divan şiirinde tasavvuf (14. - 15. Yüzyıllar)* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yerdelen, C. (2000). Baki Divanı'nda tasavvufi ve dini öğeler. *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (15), 95-110.
- Yıldırım, A. (2000). Baki'nin devriyye türünde yazdığı bir gazeli. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 207-215.
- Yıldırım, A. (2012). Epikürizm ve Bâkî'nin bir gazeli üzerine. *Turkish Studies*, 7(3), 2701-2709.
- Yilter, S. (2022). Ontolojik analiz metoduyla Bâkî'nin bir gazelinin incelenmesi. A. Oktay (Edt.), *Edebi Çözümlemeler* (ss. 9-38). Ankara: İKSAD.
- Yiğiterol, Ö. F. (2023). *Türk tasavvuf şiirinde nakşî gelenek* (Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Zavotçu, G. (haz.). (2020). *Tezkire-i Rızâ: İnceleme, metin, dizin*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Zübeyiroğlu, R. (1989). *Mecmû'atü't-Terâcim, Mehmed Tevfik Efendi* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

EXTENDED ABSTRACT

Mysticism, one of the most important sources of classical Turkish literature, has found important answers in both folk poetry and divan poetry over the centuries. Mysticism thought, which has maintained its presence in the Ottoman field for centuries through sufi/lodge poets and classical divan poets trained in madrasas, has been the subject of poems with separate methods, goals, techniques and understandings of both sufi poetry traditions. Almost every poet has created new excuses in his poems by taking advantage of the very evocative literature and rich cultural elements of mysticism. One of the poets who includes the subjects and elements of mysticism thought in his poems is Bâkî. It is a fact that there is no religious and mysticism content in Bâkî's poems, and many researchers and artists have agreed over the years. The lack of individual studies on Bâkî's poems containing mysticism content and elements, the lack of comprehensive study availability, the distant stance taken against divan literature since the Tanzimat Period, comments of names with different areas of expertise in the first period of the republic, the researchers' floor on the subject, distant and superficial approaches have prepared the ground for the opinion that there are no religious and mysticism elements in Bâkî's poems. The proportion of sufi content poems that we have determined by taking into account such elements as means, connotation, context, subject, symbol, istil and concept in the poems in the *Bâkî Divan* is about 50%. The subjects that make up the mysticism content in the ghazals we are examining are love; religious concepts; the world and worldly life; people; spiritual states and positions; places; musical instruments; god, the world and man; sufi evolution, education and the process of education. It is likely that these issues in Bâkî's ghazals with religious and mysticism content will increase with other studies to be conducted. Although there are couplets in the ghazals we have examined in which the mysticism content is understood directly, a language that is usually based on mysticism symbols and symbols prevails. In the word usage of the poems with mysticism content in the *Bâkî Divan*, there are many couplets with rich symbols and symbols of sufi culture. Bâkî has taken advantage of this very evocative language of Sufism, abstracted the mysticism content in his poems and moved his poetry to a multi-layered level. This use of words in Bâkî's poems and the multi-layered structure of his poetry also correspond to the sensitivity of using language symbolically, which is one of the poetic aspects of sufi poetry. In the mysticism poems in the *Bâkî Divan*, the poet's style is usually in a didactic and suggestive way. This stylistic use is also a frequently encountered issue in religious and Sufi poems and in the sebk-i hindi style. Although

Bâkî is considered a representative of the style of love, it is possible to come across wise utterances in his poems many times. Poetry cannot be considered independent of the poet's identity, environment and period. It is highly likely that the cultural environment in which Bâkî was raised, his duties, the people around him and some of the events of the century in which he lived influenced the poet at the point of shaping his ghazals with sufi content. This work entitled "*Mysticism Image In The Bâkî*" can be considered as an introduction to Bâkî's mysticism-derived poems; a suggestion to determine the nature of the sufi content in his poems and to identify issues that may give an idea of the poet's religious and mysticism identity. Bâkî's poems should be re-examined and evaluated from the secondary education curriculum and textbooks until they reach academic publications in the direction of Sufism. At the point of determining the sufi content and elements in Bâkî's poems, the rich symbol vocabulary of sufism should be taken into account; personal associations should be avoided by taking into account such elements as means, connotation, context, subject, symbol, istil and concept in couplets; The cultural environment in which Bâkî grew up, the requirements of his duties, the people around him and some sufi movements in the century he lived should be examined from a religious and sufi point of view and the effects that these elements will most likely have on the poet's poems should be evaluated. As a result, mysticism texts, which are one of the most important sources of classical Turkish literature, have also been the subject of Bâkî's poems with their symbols, subjects and all their elements. Devoting all of his plain writing works to religious subjects, Bâkî exhibited a similar attitude in a different way in his poems. With the new studies to be conducted on Bâkî's poems containing sufi content and elements, the multi-source peculiarity in Bâkî's poems will emerge.